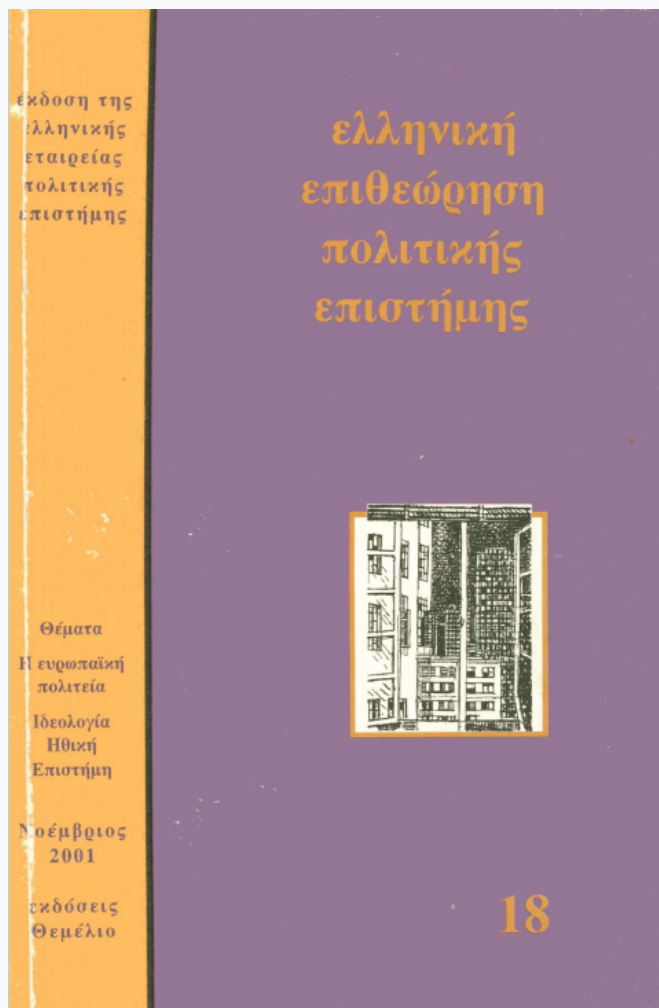

Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης

Τόμ. 18 (2001)

Κατασκευάζοντας την (παγκόσμια) πολιτική: Ο ρόλος και η λειτουργία των επιστημονικών κοινοτήτων

Ανδρεας Αντωνιάδης

doi: [10.12681/hpsa.15051](https://doi.org/10.12681/hpsa.15051)

Copyright © 2017, Ανδρεας Αντωνιάδης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Αντωνιάδης Α. (2017). Κατασκευάζοντας την (παγκόσμια) πολιτική: Ο ρόλος και η λειτουργία των επιστημονικών κοινοτήτων. *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 18, 97–126. <https://doi.org/10.12681/hpsa.15051>

ΑΝΔΡΕΑΣ ΑΝΤΩΝΙΑΔΗΣ*

ΚΑΤΑΣΚΕΥΑΖΟΝΤΑΣ ΤΗΝ (ΠΑΓΚΟΣΜΙΑ) ΠΟΛΙΤΙΚΗ:¹ Ο ΡΟΛΟΣ ΚΑΙ Η ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΩΝ ΚΟΙΝΟΤΗΤΩΝ²

Το άρθρο αυτό, χρησιμοποιώντας τις θεωρίες του κοινοστρουκτιβισμού και της συμβολικής διαντίδρασης, αφορά το ρόλο των επιστημονικών κοινοτήτων στην κατασκευή της πραγματικότητας της παγκόσμιας πολιτικής. Οι επιστημονικές κοινότητες, ασκώντας «εξουσιαστική αρμοδιότητα» όσον αφορά τη γνώση, διαδραματίζουν αποφασιστικό ρόλο στο «παιχνίδι» των διαντιδράσεων που αναπαράγουν τις διυποκειμενικές νοητικές κατασκευές πάνω στις οποίες βασίζεται η πραγματικότητα της παγκόσμιας πολιτικής. Ωστόσο, οι επιστημονικές κοινότητες δεν συγκροτούν ενιαία ελίτ γνώσης· συνίστανται σε πληθώρα ανταγωνιστικών κοινοτήτων σκέψης, με διαφορετικές αξίες. Για την ανάλυση της θέσης αυτής διακρίνονται δύο τύποι επιστημονικών κοινοτήτων, ένας ολιστικός και ένας ad hoc, καθώς και δύο επίπεδα δράσης τους, ένα νοητικό και ένα πρακτικό. Τέλος, αναφορά γίνεται στη σχέση των επιστημονικών κοινοτήτων με την πολιτική εξουσία.

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ: ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΕΠΙΛΟΓΗΣ ΘΕΩΡΗΤΙΚΟΥ ΠΛΑΙΣΙΟΥ...

Σκοπός του άρθρου αυτού είναι να διερευνήσει το ρόλο των επιστημονικών κοινοτήτων στην «κατασκευή» της παγκόσμιας πολιτι-

* Ο Ανδρέας Αντωνιάδης πραγματοποιεί διδακτορική έρευνα στο London School of Economics.

1. Οι παρενθέσεις στον όρο του τίτλου «παγκόσμια» τοποθετήθηκαν κατ' απαίτηση του ίδιου του κειμένου.

2. Το άρθρο αυτό αποτελεί μέρος έρευνας που πραγματοποιήθηκε από τον γράφοντα στο Πανεπιστήμιο Warwick. Θερμές ευχαριστίες οφείλονται στο «Κοινωνοφελές Ίδρυμα Αλέξανδρος Σ. Ωνάσης» και στη SAFIA. Ο γράφων θα ήθελε να ευχαριστήσει τις καθηγήτριες Hazel Smith και Diane Stone, καθώς και τους τέσσερις ανώνυμους κριτές της Επιθεώρησης. Βασικό μειονέκτημα της εργασίας παραμένει ότι δεν κάνει χρήση της ελληνόγλωσσης βιβλιογραφίας θεμάτων παγκόσμιας πολιτικής και κοινωνικής θεωρίας.

κής. Εισαγωγικά, θα θέλαμε να σημειώσουμε ότι η επιλογή των θεωριών περί κατασκευής της κοινωνικής πραγματικότητας (εφεξής κοστρονκτιβισμός) ως του αναλυτικού μας πλαισίου βασίστηκε στον ακόλουθο συλλογισμό. Αν εξαιρέσει κανείς την άποψη ότι το «σύμπαν» της παγκόσμιας πολιτικής είναι θεϊκά δοσμένο και ως εκ τούτου άπαξ και δια παντός καθορισμένο, τότε η μόνη εναλλακτική ερμηνεία της λειτουργίας του σύμπαντος αυτού είναι ότι είναι κοινωνικά κατασκευασμένο και κοινωνικά μεταλλασσόμενο. Αν δηλαδή κανείς απορρίψει μία στείρα, νομοτελειακή, θρησκευτική προσέγγιση στην *πραγματικότητα* της διεθνούς πολιτικής, τότε η κοστρονκτιβιστική θεωρία παραμένει, καθόσον γνωρίζουμε, το μόνο λογικό ερμηνευτικό πλαίσιο. Αποτελεί δε πλαίσιο δυναμικό, άρα ικανό να συλλάβει τη διάσταση της αέναης αλλαγής που συνιστά το μόνο πάγιο χαρακτηριστικό της παγκόσμιας πολιτικής, όπως άλλωστε και κάθε ανθρώπινης κατάστασης. Ο κοστρονκτιβισμός, ως κλάδος της *κριτικής θεωρίας των Διεθνών Σχέσεων*,³ δεν εκλαμβάνει-προσλαμβάνει την (εκάστοτε) υπάρχουσα πραγματικότητα της παγκόσμιας πολιτικής ως δεδομένη. Τοιουτοτρόπως, αντί να λειτουργεί απλά ως *θεωρία επίλυσης προβλημάτων* μιας καθορισμένης πραγματικότητας, επιτρέπει τη μελέτη των διεργασιών που δημιούργησαν την εκάστοτε αυτή πραγματικότητα, και των δυνάμεων που επιτρέπουν ή/και επιβάλλουν την αναπαραγωγή της. Επιτρέπει, τέλος τη διερεύνηση εναλλακτικών μοντέλων διεθνούς οργάνωσης.⁴

Η δομή του άρθρου έχει ως εξής: Στις δύο πρώτες ενότητες επιχειρείται ο ορισμός των εννοιών της «πραγματικότητας» και των «επιστημονικών κοινοτήτων». Στην τρίτη ενότητα προτείνεται ένα διεπίπεδο μοντέλο ανάλυσης της δράσης των επιστημονικών κοι-

3. Βλ. A. Wendt, «Constructing International Politics», *International Security*, τόμ. 20, τχ. 1, 1995, σ. 71-72. Σε ελληνόγλωσση αρθρογραφία, σχετικά με τις κριτικές προσεγγίσεις στη θεωρία των Διεθνών Σχέσεων, βλ. Π. Λιντζέρης, «Η ατζέντα της διαφωνίας: Κριτικές προσεγγίσεις στη θεωρία των Διεθνών Σχέσεων», *Βήμα Διεθνών Σχέσεων*, τχ. 3, Ιανουάριος 1996, σ. 7-15.

4. Βλ. A. Wendt, ό.π., σ. 81· J. Ruggie, *Constructing the World Polity: Essays on International Institutionalisation*, Routledge, Λονδίνο, 1998, σ. 13-16, και R. Cox, «Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory», στο R. Keohane (επιμ.), *Neorealism and Its Critics*, Columbia University Press, Νέα Υόρκη 1987, σ. 208-210 [όπου ο Cox προτείνει και αναπτύσσει τη διάκριση μεταξύ *κριτικής θεωρίας* (critical theory) και *θεωρίας επίλυσης προβλημάτων* (problem solving theory)].

νοτήτων. Σκοπός της ενότητας αυτής είναι να αναλύσει το ρόλο των κοινοτήτων αυτών στην κατασκευή της παγκόσμιας πολιτικής. Στην τελευταία ενότητα, στο πλαίσιο μιας συνολικής αποτίμησης του ρόλου των επιστημονικών κοινοτήτων, εξετάζεται η σχέση τους με την πολιτική εξουσία.

2. Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΚΑΤΑΣΚΕΥΑΣΜΕΝΗ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ⁵

Η θέση περί κοινωνικής κατασκευής της πραγματικότητας βασίζεται στην αντίληψη και στον ορισμό της πραγματικότητας ως ενός συστήματος διυποκειμενικών παραδοχών και ορισμών, που δημιουργήθηκε και αναπαράγεται διαμέσου κοινωνικών διαντιδράσεων.⁶ Ως εκ τούτου, η *πραγματικότητα* είναι, ή μπορεί μόνο να

5. Πρέπει εδώ να σημειωθεί ότι στους κόλπους των κοινωνικών επιστημών δεν υπάρχει γενική συμφωνία αναφορικά με τη φύση της «πραγματικότητας». Οι κοινωνικοί επιστήμονες δηλαδή δεν συμφωνούν στην ύπαρξη ή μη μιας «αντικειμενικής πραγματικότητας» ανεξάρτητης από κοινωνικές διεργασίες. Θα υποστηρίξαμε ωστόσο ότι η ύπαρξη ή μη μιας αντικειμενικής πραγματικότητας «εκεί έξω», δεν επηρεάζει άμεσα την παρούσα έρευνα, στο βαθμό που είτε υπάρχει είτε όχι είναι προσβάσιμη και αντιληπτή μόνο διαμέσου κοινωνικών ορισμών (Βλ. J. Charon, *Symbolic Interactionism: An Introduction, an Interpretation, an Integration*, Prentice Hall, New Jersey 1998, σ. 28, 42).

6. Για τη θέση περί κοινωνικής κατασκευής της πραγματικότητας κλασικό θεωρείται το έργο των P. Burger - T. Luckman, *The Social Construction of Reality*, Anchor Books, Νέα Υόρκη 1967. Την ίδια εποχή, με το ίδιο θέμα κυκλοφόρησε και το βιβλίο του B. Holzman, *Reality Construction in Society*, Schenkman Publishing Company, Cambridge 1968. Θα μπορούσε να ειπωθεί ότι τα βιβλία αυτά θέτουν το σύγχρονο πλαίσιο της προβληματικής περί κατασκευής της κοινωνικής πραγματικότητας. Σημαντικό στο πλαίσιο της ανάπτυξης της προβληματικής αυτής είναι επίσης το πρόσφατο βιβλίο του J. Searle, *The Construction of Social Reality*, Free Press, Νέα Υόρκη 1995. Στον κλάδο των Διεθνών Σχέσεων οι αναλύσεις που χρησιμοποιούν αυτό το θεωρητικό πλαίσιο πυκνώνουν με αυξανόμενους ρυθμούς. Κλασικές θα μπορούσαμε να χαρακτηρίσουμε τις αναλύσεις των: Wendt [βλ. A. Wendt, «Constructing International Politics», *ό.π.*, σ. 71-81 και του ίδιου, «Anarchy is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics», *International Organisation*, τόμ. 46, τχ. 2, 1992, σ. 391-426], Adler [βλ. E. Adler, «Seizing the Middle Ground: Constructivism in World Politics», *European Journal of International Relations*, τόμ. 3, τχ. 3, 1997, σ. 319-359], και J. Ruggie, *ό.π.*, σ. 11-36. Βλ. επίσης, B. Jones, «The English School and the Construction of International Society», στο B. Roberson (επιμ.), *International Society and the Development of International Relations Theory*, Pinter, Λονδίνο 1998, σ. 231-245· P. Haas, «Introduction: Epistemic Communities and International Policy Coordination», *International Organisation*, τόμ. 46,

βιωθεί ως *κοινωνική πραγματικότητα*. Η τελευταία δε είναι (κατα)νοητή μόνο από εκείνα τα υποκειμένα των οποίων οι διαντιδράσεις (ανα)παράγουν τους (κοινωνικούς) ορισμούς που τη συνιστούν (την κοινωνική πραγματικότητα).⁷ Ακολούθως γίνεται αναφορά σε τρία στοιχεία της πραγματικότητας αυτής. Στα γεγονότα, στις δομές και στις ταυτότητες και τα συμφέροντα των υποκειμένων της.

Αρχικά, όσον αφορά τα «γεγονότα» της κοινωνικής πραγματικότητας, μπορεί να υποστηριχθεί ότι αυτά είναι δυνατόν να νοηθούν μόνο ως «κοινωνικά γεγονότα», με την έννοια ότι συνιστούν διυποκειμενικές παραδοχές συμβάντων. Τοιουτοτρόπως, ένα κοινωνικό γεγονός λαμβάνει χώρα όταν και αν και μόνον αν τα μέλη της κοινωνίας συμφωνούν ότι έχει όντως λάβει χώρα. Η ιδιότητα έτσι της διυποκειμενικότητας, κυρίαρχη και συστατική της φύσης της κοινωνικής πραγματικότητας, διαχέεται και κυριαρχεί και στα γεγονότα της πραγματικότητας αυτής.⁸ Οι Berger και Luckman για τον ορισμό της «μήτρας όλων των κοινωνικά αντικειμενικοποιημένων και υποκειμενικά πραγματικών εννοιών» προτείνουν τον όρο «συμβολικό σύμπαν».⁹

Δεύτερον, όσον αφορά τις «δομές» της πραγματικότητας, ο κονστρουκτιβισμός τις αντιλαμβάνεται ως κοινωνικές – εν αντιθέσει προς την έννοια των υλικών ή/και φυσικών δομών. Η θέση αυτή περί κοινωνικών δομών σηματοδοτεί δύο βασικά στοιχεία:¹⁰ (α) Οι

τχ. 1, 1992, σ. 21-26, και T. Dunne, «The Social Construction of International Society», *European Journal of International Relations*, τόμ. 1 τχ. 3, 1995, σ. 367-389. Πολλές σύγχρονες αναλύσεις περί κατασκευής της κοινωνικής πραγματικότητας, όπως επί παραδείγματι του Wendt, δανείζονται αρκετά στοιχεία από την κοινωνιολογική σχολή της «Συμβολικής Διαντίδρασης». Για την προσέγγιση της σχολής αυτής στη φύση της πραγματικότητας, βλ. J. Charon, *ό.π.* Τέλος, γενικά για την κατανόηση και πληρότητα της θέσης περί κατασκευής της κοινωνικής πραγματικότητας απαραίτητη θεωρούμε την κριτική που ασκεί ο καθηγητής Μουζέλης στο έργο των Berger και Luckman. Βλ. Ν. Μουζέλης, *Επιστροφή στην κοινωνιολογική θεωρία: η έννοια της ιεραρχίας και το πέρασμα από τη μικρο- στη μακρο-κοινωνιολογία*, Θεμέλιο, Αθήνα 1997, σ. 105-118.

7. Βλ. P. Burger - T. Luckman, *ό.π.*, σ. 121-122.

8. Βλ. J. Ruggie, *ό.π.*, σ. 12. Βλ. επίσης J. Charon, *ό.π.*, σ. 44-46.

9. Βλ. P. Burger - T. Luckman, *ό.π.*, σ. 114.

10. Βλ. A. Wendt, «The Agent-Structure Problem in International Relations Theory», *International Organisation*, τόμ. 41, τχ. 3, 1987, σ. 358-366, και του ιδίου, «Constructing International Politics», *ό.π.*, σ. 73-74. Στο πλαίσιο της κριτικής θεωρίας, βλ. επίσης R. Cox, «Social Forces, States and World Orders», *ό.π.*, σ. 217-221.

κοινωνικές δομές εν αντιθέσει προς τις υλικές/φυσικές δομές, δεν υπάρχουν ανεξάρτητα από τις δράσεις των φορέων τους. Δημιουργούνται και αναπαράγονται από τις διαντιδράσεις των φορέων αυτών, ενώ ταυτοχρόνως περιορίζουν και κατευθύνουν τις διαντιδράσεις αυτές. Τοιουτοτρόπως, όπως υποστηρίζει ο Giddens, οι δομές της πραγματικότητας είναι ταυτοχρόνως τόσο το μέσον (medium) συμπεριφοράς όσο και η έκβαση της συμπεριφοράς που κατ' επανάληψη οργανώνουν. (β) Οι κοινωνικές δομές συνιστούν «κοινωνικά γεγονότα» όπως αυτά ορίστηκαν ανωτέρω. Εν αντιθέσει προς τις υλικές/φυσικές δομές δεν υπάρχουν ανεξάρτητα από τις αντιλήψεις των φορέων δράσης. Αυτό ωστόσο, όπως υποστηρίζει ο Wendt, δεν σημαίνει ότι οι δομές της κοινωνικής πραγματικότητας ανάγονται στη μεμονωμένη αντίληψη κάθε φορέα δράσης. Σημαίνει ωστόσο ότι οι κοινωνικές δομές, και τοιουτοτρόπως οι δομές της παγκόσμιας πολιτικής, είναι διυποκειμενικές κατασκευές, και ως τέτοιες εξαρτώνται από τις αντιλήψεις των φορέων δράσης.¹¹ Η ανωτέρω σύλληψη των δομών βασίζεται στη «θεωρία της δομοποίησης» (structuration theory).¹²

Τρίτον, μια κονστρουκτιβιστική προσέγγιση της πραγματικότητας σηματοδοτεί και έναν συγκεκριμένο τρόπο αντίληψης και κατανόησης της φύσης της ταυτότητας και των συμφερόντων των φορέων δράσης. Συγκεκριμένα, η ταυτότητα και τα συμφέροντα των φορέων δράσης, επί παραδείγματι των κρατών, δεν γίνονται

Πρέπει εδώ να σημειωθεί ότι παρά το γεγονός ότι όλοι οι θεωρητικοί του κονστρουκτιβισμού συμφωνούν ότι οι δομές της πραγματικότητας, και κατ' επέκταση της παγκόσμιας πολιτικής, είναι κοινωνικές δομές, δεν υπάρχει γενική συμφωνία αναφορικά με τη δυνατότητα ανακατασκευής των δομών αυτών. Για τις διαφορετικές προσεγγίσεις, βλ. T. Dunne, *ό.π.*, σ. 382-383.

11. Βλ. A. Wendt, «The Agent-Structure Problem in International Relations Theory», *ό.π.*, σ. 359-360

12. Βλ. A. Giddens, *Central Problems in Social Theory*, University of California Press, Berkeley 1979, και του ιδίου, *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*, Polity Press, Cambridge 1984. Για μια προσέγγιση στη θεωρία της δομοποίησης, ως ενός συνόλου θεωριών που αποδέχονται και βασίζονται σε συγκεκριμένες θεμελιώδεις παραδοχές σχετικά με τη σχέση φορέα-δομής, βλ. A. Wendt, «The Agent-Structure Problem in International Relations Theory», *ό.π.*, σ. 336 (σημ. 2), 356. Τέλος, όπως θα γίνει κατανοητό στη συνέχεια της ανάλυσης μας, το άρθρο αυτό υιοθετεί και θεωρεί αναγκαία για μια ολοκληρωμένη εικόνα του κοινωνικού γίγνεσθαι της παγκόσμιας πολιτικής την κριτική που ασκεί ο καθηγητής Μουζέλης στη θεωρία της δομοποίησης. Βλ. N. Μουζέλης, *Επιστροφή στην κοινωνιολογική θεωρία...*, *ό.π.*, σ. 45-73.

αντιληπτά ως δεδομένα, φυσικά και οριστικά,¹³ αλλά ως μεταβαλλόμενα προϊόντα μιας δυναμικής διαδικασίας διαντιδράσεων. Με άλλα λόγια, ταυτότητες και συμφέροντα γίνονται αντιληπτά ως διαδικασίες που μορφοποιούνται και μεταβάλλονται σε δομοποιητικούς όρους.¹⁴

Στην κατακλείδα αυτής της ενότητας μια επισήμανση κρίνεται αναγκαία. Στην εργασία μας, μέχρι το σημείο αυτό, οι όροι «κοινωνική πραγματικότητα» και «πραγματικότητα της παγκόσμιας πολιτικής» χρησιμοποιήθηκαν αδιαφοροποίητα. Πρέπει να υπογραμμιστεί ότι ο όρος «κοινωνική πραγματικότητα» δεν χρησιμοποιείται εδώ για την περιγραφή της πραγματικότητας μιας εθνικής κοινωνίας, αλλά για την περιγραφή ενός γίνεσθαι που διέπεται από τις αρχές της δομοποίησης που περιγράφηκαν ανωτέρω. Με αυτήν τη λογική η πραγματικότητα της παγκόσμιας πολιτικής είναι μια κοινωνική πραγματικότητα, και σε αυτό το πλαίσιο οι δύο όροι χρησιμοποιούνται εναλλάξ. Στο πλαίσιο της συλλογιστικής αυτής τόσο το γίνεσθαι μιας εθνικής κοινωνίας όσο και το γίνεσθαι της «παγκόσμιας κοινωνίας» συνιστούν κοινωνικές πραγματικότητες. Θα μπορούσε επίσης εδώ να προστεθεί ότι η κατασκευή της πραγματικότητας της παγκόσμιας πολιτικής διαφοροποιείται από εκείνη της κατασκευής της εθνικής πραγματικότητας, στο βαθμό που η πρώτη συνίσταται σε δύο βασικά επίπεδα δομοποίησης. Το πρώτο επίπεδο λαμβάνει χώρα εντός των συστατικών φορέων δράσης της παγκόσμιας πολιτικής, δηλαδή των κρατών, και το δεύτερο επίπεδο λαμβάνει χώρα μεταξύ του συνόλου των φορέων δράσης της παγκόσμιας πολιτικής (συμπεριλαμβανομένων κρατών, Διεθνών Κυβερνητικών και Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων και Διεθνικών Επιχειρήσεων) και των δομών του διεθνούς συστήματος.

Στην ενότητα αυτή επιχειρήθηκε μια σύντομη ανάλυση της θέσης περί κατασκευής της κοινωνικής πραγματικότητας, και μάλιστα της πραγματικότητας της παγκόσμιας πολιτικής. Θεωρήσαμε την ανάλυση αυτή αναγκαία διότι η κατανόηση της φύσης της πραγματικότητας της παγκόσμιας πολιτικής είναι εκ των ων ουκ άνευ για την κατανόηση του ρόλου και της λειτουργίας των επιστημονικών

13. Όπως τείνει να θεωρεί η προσέγγιση το κλασικού ρεαλισμού στη θεωρία των Διεθνών Σχέσεων. Βλ. H. Morgenthau, *Politics Among Nations: the Struggle for Power and Peace*, επιμ. Hans Joachim, McGraw-Hill, Νέα Υόρκη 1985, σ. 4-10.

14. Βλ. A. Wendt, «Constructing International Politics», *ό.π.*, σ. 71-72, και J. Charon, *ό.π.*, σ. 161-168.

κοινοτήτων. Ο ορισμός των τελευταίων είναι το αντικείμενο της παραγράφου που ακολουθεί.

3. ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΕΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΘΕΩΡΙΑ ΔΙΕΘΝΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ

Η έννοια των «επιστημονικών κοινοτήτων»,¹⁵ καθόσον γνωρίζουμε, εισάγεται στον επιστημονικό κλάδο των Διεθνών Σχέσεων από τον καθηγητή J. Ruggie το 1972.¹⁶ Ο Ruggie «δανείστηκε» τον όρο «episteme» από τον Φουκώ¹⁷ και συνδυάζοντας το εννοιολογικό περιεχόμενο του όρου αυτού με την έννοια «epistemic communities», όπως αυτή χρησιμοποιείτο από τον Holzner, σημασιοδότησε τον όρο «επιστημονικές κοινότητες» στη θεωρία των Διεθνών Σχέσεων ως ένα νοητικό επίπεδο θεσμικοποίησης (cognitive level of institutionalization) της παγκόσμιας πολιτικής. Στη βάση αυτή, ο Ruggie όρισε ότι οι επιστημονικές κοινότητες συνίστανται σε διαπλεκόμενους ρόλους που αναπτύσσονται γύρω από μια *episteme*.¹⁸ Στριζόμενος δε στον Holzner, υποστήριξε ότι οι επιστημονικές κοινότητες «οριοθετούν για τα μέλη τους την αρμόζουσα κατασκευή της πραγματικότητας». Ένθεν, η έννοια των επιστημονικών κοινοτήτων παρέμεινε στο περιθώριο των Διεθνών Σχέσεων, μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1980 και τις αρχές της δεκαετίας του 1990.

Ορόσημο για την επαναγωγή της έννοιας των επιστημονικών κοινοτήτων στη θεωρία των Διεθνών Σχέσεων υπήρξε η έκδοση ενός τεύχους του επιστημονικού περιοδικού *International Organisation* το 1992.¹⁹ Το τεύχος επιμελείτο ο Peter Haas και είχε θεματική «Επιστημονικές Κοινότητες και Διεθνής Συντονισμός Πολιτικής». Ο

15. Ο όρος «επιστημονικές κοινότητες» χρησιμοποιείται στην εργασία αυτή ως μετάφραση του αγγλοσαξονικού όρου (ελληνικής ρίζας) «epistemic communities».

16. Βλ. J. Ruggie, «Collective Goods and Future International Collaboration», *American Political Science Review*, τόμ. 66, Σεπτέμβριος 1972.

17. M. Foucault, *The Order of Things*, Random House, Νέα Υόρκη 1970. Την παραπομπή στο συγκεκριμένο βιβλίο κάνει ο ίδιος ο Ruggie, ο οποίος και παρατηρεί: «Δανείστηκα τον όρο αυτό από τον Michel Foucault [...] για να αναφερθώ σε έναν κυρίαρχο τρόπο θέασης της κοινωνικής πραγματικότητας, ένα σύνολο κοινά αποδεκτών συμβόλων και αναφορών, αμοιβαίων προσδοκιών και αμοιβαίας προβλεψιμότητας της πρόθεσης (mutual predictability of intention)». Βλ. J. Ruggie, *Constructing the World Polity*, ό.π., σ. 55.

18. Βλ. J. Ruggie, ό.π., σ. 55.

19. Βλ. *International Organisation*, τόμ. 46, τχ. 1, Χειμώνας 1992.

Haas στο εισαγωγικό άρθρο του τόμου²⁰ επαναπροσδιόρισε την έννοια των επιστημονικών κοινοτήτων, ενώ από κοινού με τον E. Adler στο επιλογικό κεφάλαιο προσδιόρισαν τις κατευθυντήριες γραμμές ενός νέου *ερευνητικού προγράμματος*, με αντικείμενο τις επιστημονικές κοινότητες, στο πλαίσιο της θεωρίας των Διεθνών Σχέσεων.²¹ Βασική θέση του εν λόγω τόμου και των εννέα πανεπιστημιακών που αρθρογραφούσαν σε αυτόν, ήταν ότι οι επιστημονικές κοινότητες θα έπρεπε να ιδωθούν και να αντιμετωπιστούν ως μια εναλλακτική προσέγγιση στη μελέτη του συντονισμού και της αλλαγής πολιτικής σε διεθνές επίπεδο, κατ' αντιπαράθεση προς τις προσεγγίσεις του νεορεαλισμού, νεολιμπεραλισμού, μεταδομισμού και των θεωριών εξάρτησης. Κατ' αυτόν τον τρόπο, η έννοια των επιστημονικών κοινοτήτων επανεισάγεται στη θεωρία των Διεθνών Σχέσεων ως ανεξάρτητη μεταβλητή για την επεξήγηση της αλλαγής πολιτικής και των μορφών συνεργασίας στο πλαίσιο της παγκόσμιας πολιτικής.

Ο τόμος αυτός του *International Organisation* επέφερε ένα νέο κύμα δημοσιεύσεων και περιπτωσιολογικών ερευνών που έκαναν χρήση του αναλυτικού πλαισίου των επιστημονικών κοινοτήτων, όπως αυτό συντίθετο από τον Haas και τον Adler. Ακολουθώντας προβαίνουμε στην αποσαφήνιση της έννοιας των επιστημονικών κοινοτήτων βάσει του πλαισίου αυτού, ενώ παράλληλα επιχειρείται η υπέρβαση του πλαισίου, στη βάση ενός ορισμού των επιστημονικών κοινοτήτων που βρίσκεται εγγύτερα στην παράδοση της σκέψης του Φουκώ.

Η έννοια των επιστημονικών κοινοτήτων συνίσταται σε έξι βασικά στοιχεία:²² (i) Την ύπαρξη ενός *δικτύου επαγγελματιών*, διαφόρων θέσεων, με *αναγνωρισμένη ειδικευση* σε ένα συγκεκριμένο αντικείμενο ή θεματική. (ii) Μια *διεκδίκηση αρμοδιότητας* (authoritative claim) εκ μέρους του δικτύου αυτού για *παροχή γνώσεων* σχετικά με κάποια πολιτική. (iii) Την *ύπαρξη ενός συνόλου αμοιβαία αποδεκτών κανονιστικών αρχών και αξιών*, οι οποίες παρέχουν το λογικό υπόβαθρο και το γνώμονα προσανατολισμού της

20. P. Haas, «Introduction: Epistemic Communities and International Policy Coordination», *ό.π.*, σ. 1-35.

21. E. Adler - P. Haas, «Conclusion: Epistemic Communities, World Order, and the Creation of a Reflective Research Program», *International Organisation*, τόμ. 46, τχ. 1, 1992, σ. 367-390.

22. Βλ. P. Haas, *ό.π.*, σ. 3.

δράσης των μελών του δικτύου. (iv) Την ύπαρξη *κοινών αιτιακών θεωρήσεων*, αναφορικά με ένα πρόβλημα/θέμα που διακυβεύεται, οι οποίες οδηγούν τα μέλη του δικτύου σε παρόμοιες υποθέσεις και τοποθετήσεις αναφορικά με τις δυνατές εναλλακτικές πολιτικές και το επιθυμητό αποτέλεσμα. (v) Την ύπαρξη *κοινών αντιλήψεων περί ελεγχιμότητας και επαληθευσιμότητας της γνώσης*, δηλαδή κοινά αποδεκτών κριτηρίων αξιολόγησης της γνώσης στο πλαίσιο του δικτύου. (vi) Την ύπαρξη ενός *κοινά αποδεκτού προγράμματος πολιτικής δράσης*, δηλαδή σύμπνοιας προς την κατεύθυνση των πολιτικών που απαιτούνται ούτως ώστε τα εκάστοτε θέματα που διακυβεύονται να αντιμετωπίζονται τελεσφόρα, στη βάση του κανονιστικού πλαισίου και του κοινού οράματος των μελών της κοινότητας.

Λαμβάνοντας υπόψη τα ανωτέρω έξι στοιχεία, προτείνεται ο ορισμός των επιστημονικών κοινοτήτων ως «κοινοτήτων σκέψης» (*denkgemeinschaft*),²³ που συγκροτούνται από κοινωνικά αναγνωρισμένα γνωσιοκεντρικά δίκτυα.²⁴ Τα μέλη των δικτύων αυτών έχουν κοινή αντίληψη για ένα συγκεκριμένο πρόβλημα/θέμα, ή ακόμη και γενικότερα μία κοινή «κοσμοθέαση»,²⁵ και επιδιώκουν να μεταφράσουν τις εν λόγω αντιλήψεις τους σε κυρίαρχο κοινω-

23. Ο όρος «κοινότητα» χρησιμοποιείται εδώ ως συνώνυμος του καθιερωμένου στην Πολιτική Επιστήμη γερμανικού όρου *gemeinschaft*. Στη βάση αυτή μια επιστημονική κοινότητα αποτελεί στην ουσία της μια *gemeinschaft* πνεύματος, μια «κοινότητα σκέψης» (*denkgemeinschaft*). Δανειστήκαμε τον όρο αυτό (*denkgemeinschaft*) και τη σημασιολογία του από τον Fleck. Βλ. L. Fleck, *Genesis and Development of a Scientific Fact*, The University of Chicago Press, Chicago 1979, σ. 45, 158-159. Για την έννοια της *gemeinschaft*, βλ. F. Tonnies, *Community and Society*, Harper Torchbook Editions, Νέα Υόρκη, 1963.

24. Ο όρος «γνωσιοκεντρικός» χρησιμοποιείται στην εργασία αυτή κατά μετάφραση του αγγλοσαξονικού όρου «knowledge-based». Σημαιοδοτεί δε ότι η κατοχή κοινών εξειδικευμένων γνώσεων είναι τόσο το χαρακτηριστικό όσο και το βασικό συστατικό στοιχείο της δημιουργίας της οντότητας-κοινότητας στην οποία αναφέρεται.

25. Ο όρος «κοσμοθέαση» (*worldview*) χρησιμοποιείται για τον ορισμό των επιστημονικών κοινοτήτων τόσο από τον Peter Haas όσο και από την Diane Stone, που ειδικεύεται στη μελέτη του παράγοντα «γνώση» σε διεθνές και εθνικό επίπεδο. Συγκεκριμένα, η Stone (βασισμένη και αυτή στον Haas) ορίζει τις επιστημονικές κοινότητες ως εξής: «Μία επιστημονική κοινότητα συγκροτείται από ένα δίκτυο ειδικών (*specialist*) διαφόρων θέσεων, οι οποίοι μοιράζονται μια κοινή κοσμοθέαση και επιδιώκουν να μεταφράσουν τα πιστεύω τους σε δημόσια πολιτική και πρόγραμμα δράσης». Βλ. D. Stone, *Capturing the Political Imagination: Think Tanks and the Policy Process*, Frank Cass, Λονδίνο 1996, σ. 3, 86-87.

νικό σύμπαν λόγου και κυρίαρχη κοινωνική πρακτική.²⁶

Ως παραδείγματα επιστημονικών κοινοτήτων θα μπορούσαμε να αναφέρουμε τα εξής: ένα γνωσιοκεντρικό δίκτυο υποστηρίξεως του ελέγχου των πυρηνικών όπλων²⁷ ή της απαγόρευσης των πυρηνικών δοκιμών· ένα δίκτυο ειδικών με στόχο την προστασία του στρατοσφαιρικού όζοντος²⁸· ένα δίκτυο με σκοπό την εξάπλωση και εφαρμογή των νεοφιλελεύθερων ή σοσιαλιστικών οικονομικών ιδεών· ένα δίκτυο υποστηρίξεως της δημιουργίας διεθνούς μόνιμου ποινικού δικαστηρίου ή της επιβολής φόρου επί των διεθνών συναλλαγών· ένα δίκτυο με στόχο την κριτική και ανατροπή των αρχών του Διαφωτισμού.

Επιστημονικές κοινότητες μπορεί να συγκροτούνται σε εθνική ή διεθνική βάση.²⁹ Μπορούμε δε να διακρίνουμε δύο γενικούς τύπους επιστημονικών κοινοτήτων: Ο πρώτος έχει τη μορφή *ad hoc* «συνασπισμού» με στόχο την επίλυση ενός συγκεκριμένου προβλήματος πολιτικής. Αυτός ο τύπος των επιστημονικών κοινοτήτων βασίζεται στη λογική ότι τα προβλήματα πολιτικής είναι αυτά που συγκροτούν και ορίζουν τις κοινότητες αυτές σκέψεως. Τοιουτοτρόπως, όπως υποστηρίζουν οι Haas και Adler, η ύπαρξη των κοινοτήτων αυτών περιορίζεται στο χώρο και το χρόνο που καταλαμβάνουν και ορίζουν τα εκάστοτε προβλήματα και οι λύσεις τους.³⁰ Ο δεύτερος τύπος επιστημονικών κοινοτήτων έχει πιο *μόνιμο και ολιστικό χαρακτήρα*, με στόχο την εγκαθίδρυση και διαιώνιση ενός συγκεκριμένου κοινωνικού σύμπαντος λόγου. Αυτός ο τύπος των επιστημονικών κοινοτήτων βασίζεται στη λογική ότι η εκάστοτε (δυνητική) φύση της κοινωνικής πραγματικότητας είναι αυτή που συγκροτεί και ορίζει τις κοινότητες αυτές σκέψεως. Τοιουτοτρόπως η ύπαρξη των εν λόγω κοινοτήτων βασίζεται και εξαρτά-

26. Για τις διαφορές μεταξύ της έννοιας των επιστημονικών κοινοτήτων και άλλων σχετικών ονοτήτων-φορέων, όπως επί παραδείγματι, ομάδες πίεσης, κοινωνικά κινήματα, επαγγελματικοί κλάδοι κλπ., βλ. P. Haas, *ό.π.*, σ. 16-20.

27. Βλ. την ανάλυση του E. Adler, στο «The Emergence of Co-operation: National Epistemic Communities and International Evolution of the Idea of Nuclear Arms Control», *International Organisation*, τόμ. 46, τχ. 1, 1992, σ. 101-145.

28. Βλ. την ανάλυση του P. Haas, στο «Banning Chlorofluorocarbons: Epistemic Community Efforts to Protect Stratospheric Ozone», *International Organisation*, τόμ. 46, τχ. 1, 1992, σ. 187-224.

29. Βλ. P. Haas, «Introduction: Epistemic Communities and International Policy Coordination», *ό.π.*, σ. 17.

30. Βλ. P. Haas - E. Adler, *ό.π.*, σ. 371.

ται από τις κοινωνικές διαντιδράσεις που (ανα)παράγουν την πραγματικότητα αυτή. Παράδειγμα του πρώτου τύπου επιστημονικών κοινοτήτων είναι η συγκρότηση ενός δικτύου με στόχο τη δημιουργία και καθιέρωση διεθνούς πλαισίου αρχών βιοηθικής, ενώ ως παράδειγμα του δεύτερου τύπου μπορεί να αναφερθεί η επιστημονική κοινότητα των κένσιανών οικονομολόγων ή των οπαδών της (νεο)ρεαλιστικής σχολής σκέψης των Διεθνών Σχέσεων. Πρέπει βέβαια να ειπωθεί ότι στην πράξη οι δύο αυτοί τύποι επιστημονικών κοινοτήτων συχνά αλληλοεπικαλύπτονται.

Έχοντας επιχειρήσει εν τάχει να αποσαφηνίσουμε την έννοια των επιστημονικών κοινοτήτων, θα στραφούμε στο κεντρικό θέμα του άρθρου αυτού. Στο ρόλο και τη λειτουργία τους στην παγκόσμια πολιτική.

4. ΓΝΩΣΗ, ΕΞΟΥΣΙΑ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ: ΑΠΟ ΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ ΤΗΣ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ ΣΤΗΝ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ

Για την αποσαφήνιση του ρόλου των επιστημονικών κοινοτήτων στην κατασκευή της παγκόσμιας πολιτικής θα διακρίνουμε και θα μελετήσουμε τη δράση τους σε δύο επίπεδα. Αρχικά σε ένα *νοητικό επίπεδο*. Η ανάλυσή μας εδώ θα περιστραφεί γύρω από τα εξής ερωτήματα: Ποιος είναι ο ρόλος των επιστημονικών κοινοτήτων στην παραγωγή και αναπαραγωγή της πλανητικής κοινωνικής πραγματικότητας; Πώς παρεμβαίνουν και επηρεάζουν το «θεμελιώδες» και το «καταστατικό» επίπεδο της παγκόσμιας πολιτικής;³¹ Μπορούμε να διαγνώσουμε την τρίτη, κατά Lukes, διάσταση ισχύος στη δράση τους;³² Κατόπιν, θα στραφούμε σε ένα *πρακτικό επίπεδο*. Εδώ θα διερευνήσουμε τον τρόπο με τον οποίο οι επιστημονικές κοινότητες παρεμβαίνουν στην πολιτική διαδικασία (policy process): το αν και με ποιο τρόπο επηρεάζουν τη διαμόρφωση των εθνικών συμφερόντων και γενικότερα τις διαδικασίες λήψης αποφάσεων και τη διαμόρφωση της ημερησίας διάταξης της παγκόσμιας πολιτικής.

31. Για τις έννοιες αυτές, βλ. B. Jones, «The English School and the Construction of International Society», στο B. Roberson (επιμ.), *International Society and the Development of International Relations Theory*, Pinter, Λονδίνο 1998, σ. 236-237.

32. Βλ. S. Lukes, *Power: A Radical View*, Macmillan Press, Λονδίνο 1974, σ. 21-25.

Πρέπει εδώ να σημειωθεί ότι τα δύο προαναφερθέντα επίπεδα δράσης των επιστημονικών κοινοτήτων δεν είναι απολύτως διαχωρισμένα ούτε στη θεωρία ούτε στην καθημερινή πρακτική. Αντιθέτως, μπορεί να υποστηριχθεί ότι, στην πραγματικότητα, τα δύο αυτά επίπεδα διαντιδρούν σε δομοποιητικούς όρους. Κατ' αυτόν τον τρόπο το *νοητικό επίπεδο* λειτουργεί ως κοινωνική δομή, που διαμορφώνει και διαμορφώνεται από το *πρακτικό επίπεδο*, το οποίο λειτουργεί ως φορέας δράσης.

α. Οι επιστημονικές κοινότητες και η πραγματικότητα της παγκόσμιας πολιτικής³³

Η κατανόηση της παγκόσμιας πολιτικής προϋποθέτει την κατανόηση του τρόπου με τον οποίο η πραγματικότητα της πολιτικής αυτής κατασκευάζεται. Η επίτευξη δε της κατανόησης αυτής επιβάλλει να επικεντρώσουμε την ανάλυσή μας στο επίπεδο των διαντιδράσεων που παράγουν την πραγματικότητα αυτή. Ακολούθως, επιχειρούμε να καταδείξουμε τον ρόλο των επιστημονικών κοινοτήτων ακριβώς σε αυτό το επίπεδο.

Η κοινωνική πραγματικότητα, όπως έχουμε σημειώσει, συνιστά «παιχνίδι» κοινωνικών διαντιδράσεων. Σε αυτό ωστόσο το «παιχνίδι των διαντιδράσεων» η ισχύς δεν είναι ομοιόμορφα κατανεμημένη. Δηλαδή όλοι οι συμμετέχοντες-παίκτες, όλοι οι φορείς δράσης δεν έχουν ούτε τον ίδιο ρόλο ούτε την ίδια ισχύ. Στο βαθμό δε που *πραγματικότητα είναι κυρίως η γνώση της πραγματικότητας*, εκείνοι οι φορείς δράσης που κατέχουν και ελέγχουν τον παράγοντα γνώση –και η ιδιότητά τους αυτή αναγνωρίζεται από τους υπόλοιπους φορείς δράσης– έχουν κυρίαρχο ρόλο στο παιχνίδι. Οι επιστημονικές κοινότητες συνιστούν, όπως ορίσαμε, κοινότητες σκέψης συγκροτημένες από κοινωνικά αναγνωρισμένα γνωσιοκεντρικά δίκτυα. Κατ' αυτόν τον τρόπο, στο παιχνίδι των κοινωνικών διαντιδράσεων κατασκευής της πραγματικότητας οι επιστημονικές κοινότητες ελέγχουν τον παράγοντα-κλειδί: τη γνώση και η γνώση στο παιχνίδι αυτό είναι ισχύς.

Η ανωτέρω συλλογιστική είναι απλή. Η πραγματικότητα της παγκόσμιας πολιτικής αποτελείται από κοινωνικά γεγονότα, κοι-

33. Σε αυτήν την ενότητα αναφερόμαστε κυρίως στις επιστημονικές κοινότητες ολιστικού τύπου.

ωνικές δομές και ταυτότητες φορέων δράσης.³⁴ Όλα δε αυτά συνίστανται σε (και συνιστούν) διυποκειμενική γνώση. Οι επιστημονικές κοινότητες, από την άλλη πλευρά, ασκούν μια «νοητική εξουσιαστική αρμοδιότητα» όσον αφορά τη γνώση.³⁵ Κατ' αυτόν τον τρόπο έχουν κυρίαρχο ρόλο στις διαντιδράσεις που παράγουν και αναπαράγουν τις διυποκειμενικές νοητικές/γνωσιακές κατασκευές πάνω στις οποίες βασίζεται η κοινωνική πραγματικότητα.³⁶ Έτσι, οι επιστημονικές κοινότητες έχουν τη δύναμη να επιβάλλουν στις κοινωνίες συγκεκριμένα «καθεστώτα αλήθειας», συγκεκριμένες κοσμοθεάσεις.³⁷ Η δύναμή τους αυτή υπερχεράζει τη μορφή δύναμης στην οποία ένας φορέας δράσης έχει απλά την ικανότητα να εξαναγκάσει έναν άλλον φορέα να κάνει κάτι που άλλως δεν θα έκανε. Υπερχεράζει ακόμη τη δύναμη με τη μορφή ικανότητας θέσπισης των κανόνων του παιχνιδιού και της ημερησίας διάταξης.³⁸ Η δύναμη επιβολής ενός σύμπαντος λόγου εμπερικλείει την ικανότητα επιρροής της αυτογνωσίας-αυτοσυνειδησίας των φορέων δρά-

34. Ας σημειωθεί εδώ ότι θεωρούμε πως οι κοινωνικές δομές και οι ταυτότητες φορέων δράσης είναι και αυτά κοινωνικά γεγονότα. Η διάκριση στο κείμενο υπηρετεί απλά εμφατικούς σκοπούς.

35. Οι Bernes και Edge για την περιγραφή της ιδιότητας αυτής χρησιμοποιούν τον όρο «cognitive authority». Βλ. P. Haas, «Introduction: Epistemic Communities and International Policy Coordination», *ό.π.*, σ. 11.

36. Για τη λειτουργία και τη σημασία των κοινωνικών ιεραρχιών στην κατασκευή της κοινωνικής πραγματικότητας, βλ. την κριτική που ασκεί ο Μουζέλης στο έργο των Burger και Luckman, *The Social Construction of Reality*. Ν. Μουζέλης, *ό.π.*, σ. 105-118. Στο πλαίσιο της κριτικής αυτής ο Μουζέλης παρατηρεί: «...εξετάζοντας την κατασκευή των κοινωνικών θεσμών, είναι πάντα αναγκαίο να δίνουμε τη δέουσα προσοχή στην *άνιση συμβολή* των φορέων δράσης στην παραγωγή και αναπαραγωγή των θεσμών αυτών. Οφείλουμε να εξετάσουμε το γεγονός ότι όσοι έχουν μεγαλύτερη ισχύ διαθέτουν πιο αποτελεσματικά μέσα για να διαμορφώνουν την κοινωνική πραγματικότητα σε σχέση με όσους διαθέτουν λιγότερα», στο *ίδιο*, σ. 112.

37. Βλ. M. Foucault, *The Foucault Reader*, επιμ: Paul Rabinow, Harmondsworth 1986, σ. 72-73· A. Yee, «The Causal Effects of Ideas on Policies», *International Organisation*, τόμ. 50, τχ. 1, 1996, σ. 99· D. Stone, *Capturing the Political Imagination*, *ό.π.*, σ. 94, και P. Haas, «Introduction: Epistemic Communities and International Policy Coordination», *ό.π.*, σ. 28-29. Σε ελληνόγλωσσα αρθρογραφία, σχετικά με το ρόλο και την επίδραση των ιδεών στην κοινωνία και την πολιτική, βλ. Γ. Παγουλάτος, «Ιδέες, θεσμοί και συμφέροντα στη δημόσια πολιτική: Η περίπτωση της ευρωπαϊκής οικονομικής πολιτικής», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τχ. 13, Μάιος 1999, σ. 45-82.

38. Βλ. S. Lukes, *ό.π.*, σ. 11-20, και A. Yee, *ό.π.*, σ. 99.

σης, ατομικών ή συλλογικών, της συγκρότησης δηλαδή της ταυτότητάς τους, καθορίζοντας έτσι σε μεγάλο βαθμό τον σχηματισμό των αναγκών και συμφερόντων τους.³⁹ Εμπερικλείει, περαιτέρω την ικανότητα επιρροής της γνώσης και των ιδεών στις οποίες οι κοινωνικές δομές συνίστανται.

Στο σημείο αυτό πρέπει να υπογραμμιστεί ότι οι επιστημονικές κοινότητες δεν είναι εξωγενείς στο παιχνίδι των κοινωνικών διαντιδράσεων. Μια τέτοια θεώρηση, πέρα από ανυπόστατη θα ήταν και ανατρεπτική τής μέχρι τώρα ανάλυσής μας. Παραφράζοντας τον Carr, οι επιστημονικές κοινότητες προτού επηρεάσουν την κοινωνική πραγματικότητα, είναι προϊόντα της πραγματικότητας αυτής.⁴⁰ Τοιούτοτρόπως, η θέση της συγκεκριμένης εργασίας έχει ως εξής: στο βαθμό που η κοινωνική πραγματικότητα συνίσταται στη διυποκειμενική γνώση τού τι εστί πραγματικότητα και η γνώση αυτή είναι προϊόν μιας δυναμικής διαδικασίας διαντιδράσεων, κι όχι κάτι οριστικό υπό μορφή ιερού κειμένου που δεν επιδέχεται αλλαγής ή ερμηνείας, οι επιστημονικές κοινότητες με το να ελέγχουν τον παράγοντα γνώση έχουν τη δύναμη να επηρεάσουν την κατεύθυνση των διαντιδράσεων αυτών. Έχουν τη δύναμη, με άλλα λόγια, να δημιουργήσουν νέες ή να επηρεάσουν την εξέλιξη των υπαρχουσών διυποκειμενικών εννοιών που συνιστούν την κοινωνική πραγματικότητα και κατ' επέκταση την παγκόσμια πολιτική.

Εν κατακλείδι, μπορεί να υποστηριχθεί ότι οι επιστημονικές κοινότητες, αν και προϊόντα της κοινωνικής πραγματικότητας, στην προσπάθειά τους να κατανοήσουν και να εξηγήσουν την πραγματικότητα αυτή την (ανα)«κατασκευάζουν». Ο συλλογισμός τούτος πηγάζει από την ανάγνωση των διαλέξεων του Edward H. Carr, που συγκεντρώνονται στο βιβλίο του *What is History?*. Στις διαλέξεις αυτές ο Carr υποστηρίζει: «Ο ιστορικός, πριν αρχίσει τη συγγραφή της ιστορίας, είναι ο ίδιος προϊόν της ιστορίας». Καθώς επίσης και ότι: «Το να συγγράψεις ιστορία είναι ο μόνος τρόπος να κάνεις ιστορία» («To write history is the only way of making it» τη φράση αυτή ο Carr τη δανείζεται από τον Oakeshott).⁴¹ Στη διαλεκτική σχέση των δύο φράσεων-συλλογισμών βρίσκουμε ακριβή μεταφορά της σχέσης μεταξύ επιστημονικών κοινοτήτων και κοινωνικής πραγματικότητας, που εισάγουμε στην εργασία μας. Ως εκ τούτου,

39. S. Lukes, *ό.π.*, σ. 24.

40. E. Carr, *What is History?*, Penguin Books, Λονδίνο 1964, σ. 40.

41. Βλ. *στο ίδιο*, σ. 40, 22.

αντιμετωπίζοντας τις επιστημονικές κοινότητες ως «ιστορικούς» της σύγχρονης κοινωνικής πραγματικότητας, και την κοινωνική πραγματικότητα ως μία μορφή «ιστορίας» και ξαναγράφοντας τις παραπάνω φράσεις, έχουμε την αιχμή του συλλογισμού αυτού του άρθρου: Οι επιστημονικές κοινότητες, πριν αρχίσουν την ανάλυση/συγγραφή της κοινωνικής πραγματικότητας, είναι οι ίδιες προϊόντα της πραγματικότητας αυτής. Αλλά και: η ανάλυση/συγγραφή της κοινωνικής πραγματικότητας είναι ο μόνος τρόπος να δοθούν στην πραγματικότητα αυτή «σάρκα και οστά», οντότητα.

Στο σημείο αυτό ολοκληρώνεται η αναφορά στο πρώτο επίπεδο δράσης των επιστημονικών κοινοτήτων, το «νοητικό». Ακολουθώντας, θα εξεταστεί το δεύτερο επίπεδο δράσης, που έχει οριστεί ως «πρακτικό».

β. Επιστημονικές κοινότητες, πολιτική διαδικασία και λήψη αποφάσεων⁴²

Οι επιστημονικές κοινότητες παρεμβαίνουν και επηρεάζουν την πολιτική διαδικασία με πληθώρα τρόπων.

Αρχικά, όπως αναλύθηκε ανωτέρω, σε ένα νοητικό επίπεδο, οι κοινότητες αυτές επηρεάζοντας την κοινωνική πραγματικότητα, επηρεάζουν το νοητικό πλαίσιο μέσα στο οποίο η εκάστοτε πολιτική διαδικασία λαμβάνει χώρα.⁴³ Ως εκ τούτου, ο τρόπος που η ίδια η πολιτική διαδικασία γίνεται αντιληπτή, το περιεχόμενο των ρόλων των εμπλεκόμενων φορέων δράσης, ο ορισμός μιας κατάστασης, ο τρόπος με τον οποίο ο άξονας εφικτού/ ανέφικτου αποκρυσταλλώνεται και γίνεται αντιληπτός και γενικότερα ο τρόπος κατανόησης των κοινωνικών δομών και των περιορισμών που αυτές επιβάλλουν, προσδιορίζονται σε μεγάλο βαθμό από τον τρόπο κατασκευής/κατανόησης της κοινωνικής πραγματικότητας, στην οποία η εκάστοτε πολιτική διαδικασία εκφύεται και εδράζεται. Ο ρόλος της γλώσσας πρέπει να τονιστεί ξεχωριστά. Οι επιστημονικές κοινότητες, συνιστώντας στρατηγικό φορέα στη δημιουργία της κοινωνικής πραγματικότητας, έχουν καθοριστικό ρόλο και στη δημιουργία και χρήση της γλώσσας που χρησιμοποιείται για την περιγραφή και απεικόνιση της πραγματικότητας αυτής, (περι)ορί-

42. Στην ενότητα αυτή αναφερόμαστε κυρίως στις επιστημονικές κοινότητες ad hoc χαρακτήρα.

43. Βλ. A. Yee, ό.π., σ. 95-96, και E. Etzioni-Halevy, *The Knowledge Elite and the Failure of Prophecy*, George Allen & Unwin, Λονδίνο 1985, σ. 26-27.

ζοντας έτσι περαιτέρω το νοητικό πλαίσιο και τα μέσα της πολιτικής διαδικασίας. Όπως παρατηρεί η Stone, η δημόσια πολιτική συγκροτείται σε γλώσσα και η γλώσσα δεν καθρεφτίζει απλά τον κόσμο, αλλά και τον συνιστά.⁴⁴

Δεύτερον, οι επιστημονικές κοινότητες διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στον τρόπο με τον οποίο τα κράτη «αποκωδικοποιούν» το περιβάλλον τους και ορίζουν τα συμφέροντά τους.⁴⁵ Καταρχάς, πρέπει να ειπωθεί ότι μέλη των κοινοτήτων αυτών μπορεί να εμπλέκονται στην πολιτική διαδικασία είτε άμεσα (ως μέλη ή αντιπρόσωποι κυβερνήσεων, ως μέλη γραφειοκρατιών και οργανισμών και γενικότερα ως καθ' οιονδήποτε τρόπο άμεσοι φορείς λήψης αποφάσεων), είτε έμμεσα [ως σύμβουλοι κυβερνήσεων ή οργανισμών, ως μέλη «δεξαμενών σκέψης» (think tanks) και γενικότερα κατέχοντας οποιαδήποτε θέση επιτρέπει τον επηρεασμό της διαδικασίας λήψης αποφάσεων].⁴⁶

Όσον αφορά την άμεση συμμετοχή μελών των επιστημονικών κοινοτήτων στην πολιτική διαδικασία, λιγότερα θέματα χρήζουν ανάλυσης. Η κοινότητα σκέψης της οποίας τα μέλη συμμετέχουν καθεαυτά ως όργανα λήψης αποφάσεων στην πολιτική διαδικασία, έχει διευρυμένη ικανότητα να εκφύσησει τις ιδέες της και να καθιερώσει το όραμά της στη διαδικασία αυτή. Η έκταση της ικανότητας αυτής εξαρτάται τόσο από τη θέση που κατέχουν τα μέλη της όσο και από τη θέση και το βαθμό επιρροής που κατέχουν μέλη ανταγωνιστικών κοινοτήτων σκέψης που δραστηριοποιούνται στην πολιτική διαδικασία.⁴⁷ Στο σημείο αυτό, ένα παράδειγμα από την πρόσφατη επικαιρότητα θα ήταν διαφωτιστικό. Την επαύριο της ελληνοτουρκικής κρίσης για το θέμα των Ιμίων βραχονησίδων διαμορφώθηκαν στην Ελλάδα δύο διαφορετικές επιστημονικές κοινότητες: Η πρώτη υποστήριζε ότι η πρόταση από την Ελλάδα δικαστικής επίλυσης της συγκεκριμένης διένεξης ήταν εθνικά επιζήμια. Αλλά διατυπωμένο το σκεπτικό της θέσης της κοινότητας αυτής ή-

44. Βλ. D. Stone, *ό.π.*, σ. 136. Βλ. επίσης A. Yee, *ό.π.*, σ. 95-96.

45. Μια ολοκληρωμένη ανάλυση του θέματος αυτού θα απαιτούσε ξεχωριστή εργασία. Στο πλαίσιο του άρθρου περιοριζόμαστε μόνο σε μια συνοπτική και ως εκ τούτου ελλειπτική ανάλυση.

46. Βλ. P. Haas, «Introduction: Epistemic Communities and International Policy Coordination», *ό.π.*, σ. 4, και A. Yee, *ό.π.*, σ. 86.

47. Το θέμα του ανταγωνισμού μεταξύ των επιστημονικών κοινοτήτων αναλύεται σε επόμενη ενότητα της παρούσας εργασίας.

ταν ότι η πρόταση από την Ελλάδα δικαστικής επίλυσης επί της εθνικότητας των βραχονησίδων συνεπαγόταν σιωπηρή αποδοχή του αμφισβητούμενου status τους. Κάτι τέτοιο μάλιστα θα επιβεβαίωνε διεθνώς τους ισχυρισμούς της Τουρκίας για γκριζες ζώνες στο Αιγαίο. Περαιτέρω, τα μέλη της επιστημονικής αυτής κοινότητας διερωτώνταν ποιος μπορούσε να προδικάσει το θετικό της δικαστικής απόφασης, και ποια θα ήταν η αντίδραση της Ελλάδας σε περίπτωση αρνητικής απόφασης. Η δεύτερη επιστημονική κοινότητα υποστήριζε ότι, εφόσον η Ελλάδα είχε αδιάσειστα νομικά επιχειρήματα και τεκμήρια για την ελληνικότητα των βραχονησίδων, η στρατηγική της προσφυγής σε διεθνή δικαστική επίλυση ήταν εθνικά επωφελής και επιβεβλημένη. Κατά τα μέλη της κοινότητας αυτής, η άρνηση της Τουρκίας να αποδεχθεί την πρόταση θα συνεπαγόταν «μετατόπιση» των διεθνών πιέσεων προς την Τουρκία και θα καταδείκνυε διεθνώς τόσο την καλή θέληση της Ελλάδας όσο και την επιθετικότητα και το ανυπόστατο των επιχειρημάτων της Τουρκίας. Αν η Τουρκία δεχόταν την πρόταση τότε, με δεδομένα τα αδιάσειστα νομικά τεκμήρια της ελληνικής πλευράς, θα υφίστατο δικαστική ήττα πολύπλευρης και ιστορικής σημασίας και σπουδαιότητας για την ελληνική πλευρά. Τελικά, η ελληνική κυβέρνηση υιοθέτησε τη θεώρηση της δεύτερης επιστημονικής κοινότητας. Ο λόγος είναι ευνόητος. Ο κύριος εκφραστής της κοινότητας αυτής, ο καθηγητής Χρήστος Ροζάκης, ήταν υφυπουργός Εξωτερικών και προσωπικός σύμβουλος τού τότε πρωθυπουργού Κώστα Σημίτη. Ο ίδιος ο πρωθυπουργός δε θα μπορούσε να θεωρηθεί μέλος της επιστημονικής αυτής κοινότητας.

Δύο άμεσα συμπεράσματα μπορούν να συναχθούν από το ανωτέρω παράδειγμα: (i) Όταν στρέφουμε τον αναλυτικό μας φακό από το νοητικό επίπεδο στο επίπεδο της καθημερινής πολιτικής, οι επιστημονικές κοινότητες γίνονται μέρος ενός ευρύτερου «πολιτικού παιχνιδιού». (ii) Ο πιο ασφαλής τρόπος ούτως ώστε μια κοινότητα σκέψης να επιβάλλει τις απόψεις της στην πολιτική διαδικασία είναι διαμέσου της κατάκτησης από τα μέλη της υψηλών πολιτικών και γραφειοκρατικών θέσεων. Η παγίωση μάλιστα των μελών μιας επιστημονικής κοινότητας μέσα σε μια συγκεκριμένη γραφειοκρατία, είτε αυτή είναι εθνική (π.χ. υπουργεία και άλλες δημόσιες υπηρεσίες), είτε διεθνής ή υπερεθνική (π.χ. NATO, Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, Παγκόσμια Τράπεζα, ΟΗΕ, Ευρωπαϊκή Επιτροπή), οδηγεί συνήθως στη θεσμοποίηση της επιρροής της

εν λόγω κοινότητας στην αντίστοιχη πολιτική διαδικασία.⁴⁸

Όσον αφορά, από την άλλη πλευρά, την έμμεση εμπλοκή των επιστημονικών κοινοτήτων στην πολιτική διαδικασία, το θέμα είναι πιο περίπλοκο. Θα ξεκινήσουμε την ανάλυσή μας με την παρατήρηση ότι η σημασία και η επιρροή των επιστημονικών κοινοτήτων στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων αυξάνεται όταν επικρατούν συνθήκες πολυπλοκότητας, αβεβαιότητας και/ή κρίσης. Όταν δηλαδή επικρατούν συνθήκες όπου οι λαμβάνοντες τις αποφάσεις αδυνατούν να εκτιμήσουν τα αποτελέσματα και τις συνέπειες των εναλλακτικών πολιτικών, ή πολύ περισσότερο αδυνατούν να κατανοήσουν πιο ακριβώς είναι το πρόβλημα.⁴⁹ Κατ' αυτόν τον τρόπο, στις ανωτέρω συνθήκες οι παραδοσιακές πολιτικές απαξιώνονται, οι όροι των προβλημάτων αλλάζουν και νέα προβλήματα γεννιούνται, με συνέπεια η ζήτηση από τους μηχανισμούς λήψης αποφάσεων για εξειδικευμένη πληροφόρηση, γνωμοδότηση και καθοδήγηση να γίνεται επείγουσα και αναγκαία. Ακολούθως μελετάμε ορισμένες πτυχές του έμμεσου ρόλου των επιστημονικών κοινοτήτων στην πολιτική διαδικασία.

Αρχικά και κύρια, οι επιστημονικές κοινότητες μπορούν καθοριστικά να επηρεάσουν την πολιτική και το σχηματισμό των συμφερόντων των φορέων δράσης. Πληθώρα παραδειγμάτων, πέραν του προαναφερθέντος σχετικά με την ελληνοτουρκική κρίση, θα μπορούσαν να παρατεθούν. Οι αποφάσεις μιας χώρας αναφορικά με την αμυντική της πολιτική ή με τη συμμετοχή της ή όχι σε οργανισμούς περιφερειακής ολοκλήρωσης, ή η θέση που θα λάβει μια χώρα σε μια διεθνή συνδιάσκεψη, είναι μόνο μερικά από αυτά.

Η δεύτερη βασική λειτουργία των επιστημονικών κοινοτήτων αφορά τη δυνατότητα επηρεασμού ή και εν μέρει θέσπισης της ημερησίας διάταξης⁵⁰ σε εθνικό ή διεθνές επίπεδο. Δύο είναι οι βασι-

48. Για το θέμα αυτό, βλ. E. Adler - P. Haas, *ό.π.*, σ. 374-375· D. Stone, *ό.π.*, σ. 89-90, και A. Yee, *ό.π.*, σ. 86.

49. Βλ. P. Haas, «Introduction: Epistemic Communities and International Policy Coordination», *ό.π.*, σ. 13-14· D. Stone, *ό.π.*, σ. 89, και E. Adler, «The Emergence of Co-operation», *ό.π.*, σ. 105. Για μια διεξοδική ανάλυση του φαινομένου της αβεβαιότητας, βλ. U. Beck, «The Reinvention of Politics: Towards a Theory of Reflexive Modernisation», στο U. Beck - A. Giddens - S. Lash, *Reflexive Modernisation: Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order*, Polity Press, Cambridge 1995, σ. 8-13, και A. Giddens, «Risk, Trust, Reflexivity», στο U. Beck - A. Giddens - S. Lash, *ό.π.*, σ. 184-185.

50. Βλ. D. Stone, *ό.π.*, σ. 92-94.

κές εκφάνσεις της λειτουργίας αυτής: η «εισαγωγή καινοτόμου πολιτικής» (policy innovation) και η «διάχυση πολιτικής» (policy diffusion).⁵¹ Με τον όρο «εισαγωγή καινοτόμου πολιτικής» εννοούμε την «εκ βάθρων κατασκευή» ενός θέματος-προβλήματος από μία επιστημονική κοινότητα, και την προσπάθεια της κοινότητας αυτής να εντάξει το συγκεκριμένο θέμα στην ημερησία διάταξη ενός φορέα δράσης. Η διαδικασία εισαγωγής καινοτόμου πολιτικής πραγματώνεται συνήθως στα εξής στάδια: (α) Μέλη μιας επιστημονικής κοινότητας επισημαίνουν την ύπαρξη και τη φύση ενός ζητήματος-προβλήματος, προβαίνοντας παράλληλα σε εκτίμηση της υπάρχουσας κατάστασης και των πιθανών εξελίξεων· (β) προσδιορίζουν πώς το εν λόγω θέμα συνδέεται με τα συμφέροντα του κράτους ή οποιουδήποτε άλλου φορέα δράσης· και (γ) υποδεικνύουν τί πρέπει να γίνει σε επίπεδο πολιτικής. Με τον όρο «διάχυση πολιτικής» αναφερόμαστε κυρίως στην προσπάθεια μιας κοινότητας σκέψης να διαχύσει τις ιδέες και απόψεις της αναφορικά με τον τρόπο αντιμετώπισης υπαρχόντων θεμάτων (π.χ. αμυντική θωράκιση, πληθωρισμός, ανεργία) στους εκάστοτε σχετικούς μηχανισμούς λήψης αποφάσεων. Και στις δύο αυτές μορφές παρέμβασης των επιστημονικών κοινοτήτων αναπτύσσονται στρατηγικές σύναψης συμμαχιών, στις οποίες τα μέλη της κοινότητας επιδιώκουν να ενημερώσουν και να κινητοποιήσουν όσο το δυνατόν περισσότερα άτομα, ομάδες και οργανισμούς, μεγιστοποιώντας έτσι τη δημόσια αποδοχή και υποστήριξη των ιδεών τους και κατ' αυτόν τον τρόπο τις πιέσεις προς το πολιτικό σύστημα (ή τον εκάστοτε φορέα δράσης) για αποδοχή των αντίστοιχων αιτημάτων ή/και προσεγγίσεων. Για την επίτευξη των ανωτέρω στόχων επιστρατεύονται διάφορα μέσα, σε εθνικό ή/και διεθνές επίπεδο, όπως συνέδρια, σεμινάρια, συνεντεύξεις Τύπου, δημόσιες συζητήσεις, ομιλίες και εκδόσεις. Πρέπει να σημειωθεί εδώ ότι δύο παράγοντες είναι καθοριστικοί για την επιτυχή κατάληξη των στρατηγικών αυτών: η δυνατότητα πρόσβασης στα μαζικά μέσα ενημέρωσης⁵² και η ύπαρξη θε-

51. Βλ. E. Adler - P. Haas, ό.π., σ. 375-381.

52. Χρησιμοποιείται ο όρος «μαζικά μέσα ενημέρωσης» αντί του καθιερωμένου όρου «μέσα μαζικής ενημέρωσης», διότι όπως υποστηρίζουν ορισμένοι διδάσκοντες τη δημοσιογραφία, η μαζικότητα χαρακτηρίζει τα μέσα και όχι την ενημέρωση. Για το τελευταίο ωστόσο διατηρούμε τις επιφυλάξεις μας. Μαζικά τα μέσα, μαζική (πια) και η ενημέρωση [...] Ίσως ο όρος «μαζικά μέσα μαζικής ενημέρωσης» να ήταν πιο δόκιμος.

σμικής υπόστασης της κοινότητας σκέψης (κυρίως με τη μορφή ανεξάρτητης δεξαμενής σκέψης και κυβερνητικής συμβουλευτικής υπηρεσίας ή οργανισμού).⁵³ Συνοψίζοντας τη δεύτερη αυτή λειτουργία, μπορούμε να πούμε ότι οι επιστημονικές κοινότητες μπορούν οι ίδιες να εγείρουν θέματα σχετιζόμενα με τα συμφέροντα των φορέων δράσης, και σταδιακά να επιτύχουν την εισαγωγή των θεμάτων αυτών στην ημερησία διάταξη των αντίστοιχων φορέων.

Υπάρχει, τέλος, και μία τρίτη διάσταση της έμμεσης εμπλοκής των επιστημονικών κοινοτήτων στην πολιτική διαδικασία. Συχνά ζητείται από μέλη επιστημονικών κοινοτήτων να ασχοληθούν μόνο με τις «τεχνικές» λεπτομέρειες μιας ήδη αποφασισμένης πολιτικής.⁵⁴ Επί παραδείγματι, ας υποθέσουμε ότι η ελληνική κυβέρνηση λαμβάνει την απόφαση πριν από ένα Ευρωπαϊκό Συμβούλιο να υποστηρίξει τόσο την πολιτική ολοκλήρωση της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Ε.Ε.) όσο και τη διατήρηση του δικαιώματος της αρνησικυρίας για θέματα ζωτικού εθνικού συμφέροντος. Ζητεί έτσι από τα μέλη μιας επιστημονικής κοινότητας να τη βοηθήσουν στην επεξεργασία και το σχηματισμό της τελικής θέσης της (σε όρους διαπραγματευτικής τακτικής, προετοιμασίας σχεδίων άρθρων, δημόσιας παρουσίασης της θέσης της κλπ.). Κατά τη διάρκεια ωστόσο των διαβουλεύσεων μεταξύ των «ειδικών» και των αντίστοιχων μελών της κυβέρνησης για το σχηματισμό της τελικής θέσης, η κυβέρνηση πείθεται ότι η θέση αυτή είναι αντιφατική-αυτοαναιρούμενη (π.χ. η πολιτική ολοκλήρωση και το δικαίωμα της αρνησικυρίας είναι ασύμβατοι στόχοι) ή ότι δε συνάδει με το ελληνικό εθνικό συμφέρον (π.χ. διότι η πολιτική ένωση μειώνει ανεπίτρεπτα την εθνική ανεξαρτησία). Γίνεται έτσι κατανοητό ότι η συμμετοχή επιστημονικών κοινοτήτων στην πολιτική διαδικασία, έστω και από θέση ήσσονος σημασίας, δύναται να δημιουργήσει δυναμικές ανατροπής των προκαθορισμένων ρόλων, σχέσεων και αποφάσεων. Γενικεύοντας την ανωτέρω συλλογιστική μπορεί να υποστηριχθεί ότι διαμέσου πολιτικών διαδικασιών με χαρακτήρα απλής επίλυσης προβλημάτων, μπορούν να αναπτυχθούν δυναμικές που να οδηγήσουν σε διαδικασίες κριτικού επαναπροσδιορισμού συμφερόντων.

Οι τρεις προαναφερθείσες λειτουργίες καταδεικνύουν τον τρό-

53. Βλ. P. Haas, «Introduction: Epistemic Communities and International Policy Coordination», *ό.π.*, σ. 31-32 και D. Stones, *ό.π.*, σ. 94-99.

54. Βλ. P. Haas, «Introduction: Epistemic Communities and International Policy Coordination», *ό.π.*, σ. 15.

πο με τον οποίο η εμπλοκή των επιστημονικών κοινοτήτων στην πολιτική διαδικασία και στο μηχανισμό λήψης αποφάσεων μπορεί να οδηγήσει στον (επανα)προσδιορισμό των συμφερόντων των φορέων δράσης. Καταδεικνύουν επίσης το ρόλο που μπορούν να διαδραματίσουν οι επιστημονικές κοινότητες στο σχηματισμό και την αλλαγή της ημερησίας διάταξης, τόσο σε εθνικό όσο και σε διεθνές επίπεδο.

Στο σημείο αυτό, θα θέλαμε να αναφερθούμε σε έναν παράγοντα που δρα ως πολλαπλασιαστής ισχύος για τις επιστημονικές κοινότητες σε όλες τις παραπάνω περιπτώσεις: Η αυξανόμενη πολυπλοκότητα και η (πραγματική ή παρουσιαζόμενη ως τέτοια) τεχνική φύση ενός ολοένα αυξανόμενου αριθμού θεμάτων της ημερησίας διάταξης της παγκόσμιας και εθνικής πολιτικής.⁵⁵ Τρία σημεία χρήζουν υπογραμμίσσεως εδώ: Πρώτον, η παραδοσιακή διάκριση μεταξύ «υψηλής» και «χαμηλής» πολιτικής δείχνει να έχει χάσει το νόημά της. Ως εκ τούτου, οι λαμβάνοντες τις αποφάσεις πρέπει να ασχοληθούν και να διαπραγματευτούν τόσο θέματα «χαμηλής πολιτικής», που εξ ορισμού είναι κυρίως τεχνικής φύσεως (π.χ. εμπόριο και επενδύσεις), όσο και θέματα που, ενώ παραδοσιακά άνηκαν στην «υψηλή πολιτική», σήμερα κυριαρχούνται από πληθώρα τεχνικών εκφάνσεων. Ας σημειωθεί εδώ ότι η επικράτηση συνθηκών παγκοσμιοποίησης των εθνικών αγορών έχει αυξήσει κάθεται τις τελευταίες δεκαετίες τη στρατηγική σημασία των θεμάτων «χαμηλής πολιτικής». Δεύτερον, τα σημαντικότερα σύγχρονα προβλήματα της «νέας» παγκόσμιας πολιτικής εμφανίζονται εξαιρετικά πολύπλοκα, τόσο σε όρους αριθμού των εμπλεκόμενων φορέων δράσης (π.χ. τοπικές αρχές, κυβερνήσεις, περιφερειακοί οργανισμοί, Διεθνείς Κυβερνητικοί και Μη Κυβερνητικοί Οργανισμοί) όσο και λόγω της διασπνοριακής τους φύσης (π.χ. οικονομική σταθερότητα και ανάπτυξη, περιβαλλοντική μόλυνση, θέματα υπερπληθυσμού και μετανάστευσης, διασπορά πυρηνικών όπλων, διακίνηση ναρκωτικών, AIDS). Κατ' αυτόν τον τρόπο, η παγκόσμια πολιτική δείχνει να μεταβαίνει από μια εποχή «ισχύος και αλληλεξάρτησης», σε μια εποχή «μετα-αλληλεξάρτησης» και «διαταραχής» (turbulence).⁵⁶ Τρίτον, ο ορισμός της πολιτικής *per se*, και ως εκ τούτου η ημερή-

55. Αναφερόμαστε στο σημείο αυτό σε μια εντεινόμενη τάση «τεχνοκρατικοποίησης» της πολιτικής και των θεμάτων που αυτή παραδοσιακά ενείχε.

56. Βλ. J. Rosenau, *Turbulence in World Politics: A Theory of Change and Continuity*, Princeton University Press, New Jersey 1989, σ. 3-20, 243-296.

σια της διάταξη, έχει αλλάξει.⁵⁷ Απόρροια της αλλαγής αυτής είναι η προσθήκη νέων και παραδοσιακά περιθωριοποιημένων θεμάτων στις ημερήσιες διατάξεις των εθνικών και διεθνών γραφειοκρατιών. Το γεγονός βέβαια αυτό συμβάλλει στην αύξηση της πολυπλοκότητας της πολιτικής ζωής σε όλα τα επίπεδα.

Οι τρεις προαναφερθείσες εξελίξεις και οι συνέπειές τους αλληλεπιδρούν και διαπλέκονται, κάνοντας αναγκαία τη συμμετοχή ειδικών επιστημόνων στις σύγχρονες διαδικασίες λήψης αποφάσεων. Λαμβάνοντας δε υπόψη τα ανωτέρω, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι το σύγχρονο «συστημικό περιβάλλον» της παγκόσμιας πολιτικής ενισχύει την αναγκαιότητα και ως εκ τούτου το ρόλο και την επιρροή των επιστημονικών κοινοτήτων.

Ως επίμετρο της ενότητας αυτής, θα θέλαμε να σημειώσουμε ότι ενώ η εμπλοκή των επιστημονικών κοινοτήτων στην πολιτική διαδικασία λαμβάνει χώρα σε επίπεδο μονάδος (unit level), έχει τελικά συστημικό αντίκτυπο και επιρροή. Οι επιστημονικές κοινότητες, επηρεάζοντας τον ορισμό των συμφερόντων των φορέων δράσης, επηρεάζουν την αυτοσυνειδησία των φορέων αυτών, τον τρόπο δηλαδή που κατανοούν τη θέση, το ρόλο και τα συμφέροντά τους στο διεθνές γίγνεσθαι. Η αλλαγή στον τρόπο αυτοσυνειδησίας των φορέων δράσης οδηγεί όμως, όπως έχει αναφερθεί, διαμέσου της διαδικασίας δομοποίησης σε δομικές αλλαγές. Κατ' αυτόν τον τρόπο, καταδεικνύεται ο ρόλος των επιστημονικών κοινοτήτων ως καταλυτών δομικής αλλαγής στην παγκόσμια πολιτική.

γ. Συνοψίζοντας

Στην ενότητα αυτή μελετήσαμε το ρόλο των επιστημονικών κοινοτήτων στην κατασκευή της παγκόσμιας πολιτικής. Για το σκοπό αυτό διακρίναμε δύο αλληλενεργούντα επίπεδα δράσης. Ένα νοητικό, σχετιζόμενο με την παραγωγή και αναπαραγωγή της πραγματικότητας, και ένα πρακτικό, άμεσα σχετιζόμενο με την πολιτική

57. Βλ. S. Strange, *The Retreat of the State: The Diffusion of Power in the World Economy*, Cambridge University Press, Cambridge, 1996, σ. 31-43, και J. Chapman, «The Feminist Perspective», στο D. March - G. Stoker (επιμ.), *Theory and Methods in Political Science*, Macmillan Press, Λονδίνο, 1995, σ. 98-106, 109-110. Η Chapman αναφερόμενη σε έναν νέο φεμινιστικό ορισμό της πολιτικής σημειώνει: «Η πολιτική εμπεριέχεται σε όλες τις αποφάσεις που επηρεάζουν τις ζωές μας, και όχι μόνο σε εκείνες τις αποφάσεις που λαμβάνονται στην περιορισμένη αρένα, που συμβατικά περιγράφεται ως "πολιτική"» (σ. 100).

διαδικασία. Αναφορικά με το πρώτο επίπεδο, υποστηρίξαμε ότι οι επιστημονικές κοινότητες διαδραματίζουν κυρίαρχο ρόλο στις διαντιδράσεις που παράγουν και αναπαράγουν τις διυποκειμενικές γνωσιακές κατασκευές, πάνω στις οποίες βασίζεται η κοινωνική πραγματικότητα της παγκόσμιας πολιτικής. Κατ' αυτόν δε τον τρόπο επηρεάζουν και το δεύτερο επίπεδο στο βαθμό που μορφοποιούν το νοητικό πλαίσιο μέσα στο οποίο η πολιτική διαδικασία λαμβάνει χώρα. Αναφορικά ειδικότερα με το δεύτερο επίπεδο, υποστηρίξαμε ότι οι επιστημονικές κοινότητες διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στην καθημερινή πολιτική διαδικασία, διαμέσου της οποίας οι φορείς δράσης της παγκόσμιας πολιτικής αντιμετωπίζουν την πολυπλοκότητα και την αβεβαιότητα και ορίζουν συμφέροντα, απειλές και ευκαιρίες. Επιπλέον αναφέραμε ότι η ραγδαία αύξηση των θεμάτων τεχνικής φύσης (πραγματικής ή μη) και η αυξανόμενη πολυπλοκότητα του συστήματος της παγκόσμιας πολιτικής λειτουργούν ως πολλαπλασιαστές δύναμης για το ρόλο των επιστημονικών κοινοτήτων.

Στη συνέχεια στρεφόμεστε σε ένα θέμα καθοριστικής σημασίας για μια ολοκληρωμένη κατανόηση της έννοιας και της λειτουργίας των επιστημονικών κοινοτήτων: την αναμεταξύ τους σύγκρουση. Μέχρι το σημείο αυτό αναπτύξαμε την ανάλυσή μας ως εάν να υπήρχε μία και μόνη επιστημονική κοινότητα, η οποία ενιαίως να συμμετείχε στο παιχνίδι των διαντιδράσεων που (ανα)παράγουν την κοινωνική πραγματικότητα. Αυτό έγινε ούτως ώστε να καταστεί δυνατό να καταδείξουμε τον «τελικό» ρόλο και τη λειτουργία των επιστημονικών κοινοτήτων στην κατασκευή της παγκόσμιας πολιτικής. Η πραγματικότητα ωστόσο δεν είναι τόσο απλή. Ως «τελικός ρόλος» πρέπει να νοηθεί η εκάστοτε έκβαση μιας επαναλαμβανόμενης διαδικασίας σύγκρουσης μεταξύ διαφορετικών επιστημονικών κοινοτήτων. Μία απόπειρα σκιαγράφησης της διαδικασίας αυτής πραγματοποιείται στην επόμενη ενότητα.

5. ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΕΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΕΣ ΕΝΑΝΤΙΟΝ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΩΝ ΚΟΙΝΟΤΗΤΩΝ (Η ΟΤΑΝ Η ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΜΠΟΡΕΙ ΝΑ ΠΕΡΙΜΕΝΕΙ...)

Κατά τη διάρκεια του β' μισού του 20ού αιώνα και μέχρι περίπου τα μέσα της δεκαετίας του 1980, αναπτύχθηκε διεθνώς μία βιβλιο-

γραφία με αντικείμενο την εμφάνιση και άνοδο μιας «ελίτ γνώσης», η οποία θα βοηθούσε στη δημιουργία ενός ειρηνικού και ευημερούντος κόσμου. Η κεντρική θέση της βιβλιογραφίας αυτής είχε εν περιλήψει ως εξής: Στο βαθμό που πολιτικοί και κυβερνήσεις βασιζόνταν ολοένα και περισσότερο σε επιστήμονες, σε «ειδικούς» για το σχεδιασμό και την εφαρμογή της πολιτικής τους, και γενικότερα για την εξεύρεση λύσεων στα κοινωνικά προβλήματα, η πολιτική (politics & policy) θα μετατρέποταν σταδιακά σε μία γνωσιοκεντρική δραστηριότητα. Η ανερχόμενη δηλαδή ελίτ της γνώσης θα έλεγχε αργά ή γρήγορα την πολιτική διαδικασία, και με την εφαρμογή «επιστημονικών μεθόδων και λύσεων» θα δημιουργούσε καλύτερες κοινωνίες, και τελικά έναν καλύτερο κόσμο.⁵⁸

Θεωρούμε ότι δεν υπάρχει μια τέτοια ενιαία ελίτ γνώσης, με αντικειμενικές απαντήσεις στα κοινωνικά προβλήματα. Με άλλα λόγια, η προαναφερθείσα ελίτ γνώσης δεν είναι και δεν θα πρέπει να αντιμετωπίζεται ως μια ενιαία και συμπαγής γνωσιοκεντρική κοινότητα, τα μέλη της οποίας μοιράζονται κοινές κανονιστικές και αξιακές πεποιθήσεις έχοντας ένα κοινό όραμα. Εν αντιθέσει, αυτή η ελίτ γνώσης συνίσταται από πληθώρα επιστημονικών κοινοτήτων, οι οποίες έχουν διαφορετικές και συχνά αντιθετικές κανονιστικές πεποιθήσεις και οράματα για το μέλλον της κοινωνίας και της παγκόσμιας πολιτικής. Στη προσπάθειά τους δε οι διαφορετικές αυτές επιστημονικές κοινότητες να καθιερώσουν/επιβάλλουν το δικό τους σύμπαν λόγου και το δικό τους όραμα, συγκρούονται. Η πραγματικότητα που τελικά βιώνουμε δεν είναι παρά η πραγματικότητα της νικήτριας επιστημονικής κοινότητας: μια δηλαδή «ηγεμονία σκέψευς» (thought-hegemony).

Η χρήση της θεωρίας περί «Λόγου» (discourse theory)⁵⁹ θα ήταν χρήσιμη εδώ, ούτως ώστε οι διαντιδράσεις και διαδικασίες που μορφοποιούν την πραγματικότητα της παγκόσμιας πολιτικής να κατανοηθούν ως διενέξεις και συγκρούσεις μεταξύ ανταγωνιστικών δυνάμεων με στόχο τη «δόμηση του κοινωνικού νοήματος».⁶⁰

58. Για μια παρουσίαση και κριτική της θέσης αυτής, βλ. E. Etzioni-Halevy, *The Knowledge Elite and the Failure of Prophecy*, ό.π. Ο τίτλος της μονογραφίας είναι ενδεικτικός της θέσης της συγγραφέως.

59. Βλ. D. Howarth, «Discourse Theory», στο D. March - G. Stoker (επιμ.), *Theory and Methods in Political Science*, ό.π., σ. 115-133, όπου και παρατίθεται βασική βιβλιογραφία.

60. Στο ίδιο, σ. 132.

Θα μπορούσαμε δε να υποστηρίξουμε ότι οι συγκρούσεις αυτές λαμβάνουν χώρα σε δύο επίπεδα. Σε ένα μακροεπίπεδο, που συγκροτείται από τις συγκρούσεις μεταξύ των επιστημονικών κοινοτήτων ολιστικού χαρακτήρα, και σε ένα μικροεπίπεδο, που συγκροτείται από τις συγκρούσεις μεταξύ γνωσιοκεντρικών κοινοτήτων ad hoc χαρακτήρα. Υποστηρίζουμε ότι η ειδοποιός διαφορά των δύο αυτών επιπέδων είναι ο ρόλος που διαδραματίζει σε καθένα από αυτά η *πολιτική εξουσία*.

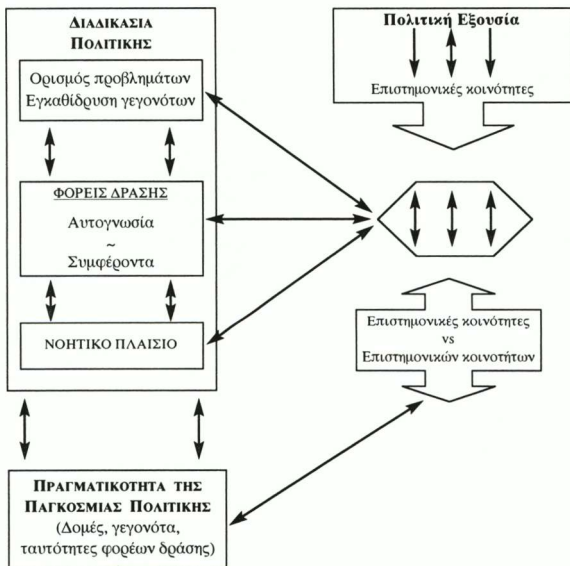
Στο μακροεπίπεδο ο ρόλος της πολιτικής εξουσίας είναι περιορισμένος. Οι επιστημονικές κοινότητες συγκρούονται μεταξύ τους για την εγκαθίδρυση ενός συγκεκριμένου τρόπου θέασης του κόσμου ή συγκεκριμένων πλευρών του. Αποτέλεσμα αυτής της σύγκρουσης είναι η επικράτηση συγκεκριμένων (επιστημονικών) παραδειγμάτων ή σε ολιστικό επίπεδο η επικράτηση ενός συγκεκριμένου σύμπαντος λόγου, μίας συγκεκριμένης «ηγεμονίας σκέψης». Η (εκάστοτε) πολιτική εξουσία λαμβάνει τη γνώση αυτή ως δεδομένη. Δεν την αμφισβητεί. Αντιθέτως τη χρησιμοποιεί, συνειδητά ή ασυνειδητά, ως το νοηματικό πλαίσιο σημασιοδότησης, κατανόησης και ερμηνείας του κοινωνικού περιβάλλοντός της. Γεγονότα και διαδικασίες αποκτούν οντότητα και νόημα, και ερμηνεύονται διαμέσου του νοηματικού αυτού πλαισίου.

Το μικροεπίπεδο, που συγκροτείται από τις συγκρούσεις ad hoc επιστημονικών κοινοτήτων, λαμβάνει χώρα «εντός της πραγματικότητας» του προαναφερθέντος επιπέδου. Στο μικροεπίπεδο, μεταξύ πολιτικής εξουσίας και επιστημονικών κοινοτήτων αναπτύσσεται μια πολύπλοκη εξουσιαστική σχέση. Για την κατανόηση δε της σχέσης αυτής, σε όσα έχουν ήδη αναφερθεί στην εργασία μας, πρέπει να προστεθεί ότι γνώση πέρα από τις επιστημονικές κοινότητες «παράγει» και η πολιτική εξουσία, και μάλιστα με πληθώρα μεθόδων:⁶¹ λαμβάνοντας την τελική απόφαση σχετικά με τα θέματα που θα περιληφθούν στην ημερησία διάταξη, υποστηρίζοντας και θεσμοποιώντας τις επιστημονικές κοινότητες οι απόψεις των οποίων βρίσκονται πλησιέστερα στις απόψεις και τα συμφέροντά της (η γνωστή διαδικασία χρήσης των επιστημονικών κοινοτήτων περιστασιακά και επιλεκτικά από την πολιτική εξουσία για τη νο-

61. Για την κατανόηση έτσι του επιπέδου αυτού προτείνουμε μια ανάγνωση βασισμένη στην ανάλυση του Μισέλ Φουκώ, περί γνώσης και εξουσίας. Βλ. Μ. Foucault, *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*, Penguin Books, Λονδίνο 1977, σ. 27-30.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

Ο ρόλος και η λειτουργία
των επιστημονικών κοινοτήτων στην παγκόσμια πολιτική

μμοποίηση των αποφάσεών της), αποκλείοντας από την πολιτική διαδικασία επιστημονικές κοινότητες και «θάβοντας» θέματα τα οποία θεωρεί «επικίνδυνα», ή δύσκολα ικανοποιήσιμα.⁶² Συμπερασματικά, οι επιστημονικές κοινότητες στην προσπάθειά τους να δημοσιοποιήσουν και να καθιερώσουν τις απόψεις τους στο πολιτικό γίγνεσθαι, συγκρούονται μεταξύ τους, και παράλληλα διαπραγματεύονται και δημιουργούν δεσμούς και συμμαχίες με την

62. Βλ. S. Lukes, *ό.π.*, σ. 16-20, και E. Adler - P. Haas, *ό.π.*, σ. 381-384.

πολιτική εξουσία. Ωστόσο, σε αυτό το παιχνίδι, σε αυτήν τη διαδικασία η «τελευταία λέξη» ανήκει πολλές φορές στην πολιτική εξουσία, και όχι στις επιστημονικές κοινότητες.

Δεδομένων των παραπάνω σκέψεων, μια απόπειρα διαγραμματικής απεικόνισης του ρόλου και της λειτουργίας των επιστημονικών κοινοτήτων στην παγκόσμια πολιτική εμφανίζεται στον πίνακα 1.

6. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Έχουν ρόλο οι επιστημονικές κοινότητες στην κατασκευή της παγκόσμιας πολιτικής, και αν ναι ποιος είναι αυτός; Αυτό υπήρξε το κεντρικό ερώτημα της εργασίας μας. Συνοψίζοντας τη λογική της απάντησής μας μπορεί να σημειωθεί: Από τη μία πλευρά, κάθε ανθρώπινη πράξη, σε ατομικό ή συλλογικό επίπεδο, βασίζεται σε μια κοινωνική πραγματικότητα. Περαιτέρω, η παγκόσμια πολιτική *per se* είναι φύσει μια τέτοια πραγματικότητα. Η πραγματικότητα δε αυτή είναι προϊόν μιας διαδικασίας κοινωνικών διαντιδράσεων, οι οποίες παράγουν και βασίζονται σε διυποκειμενικές κατανοήσεις – γνωσιακές κατασκευές. Από την άλλη πλευρά, οι επιστημονικές κοινότητες είναι κοινωνικά αναγνωρισμένες γνωσιοκεντρικές κοινότητες. Η «εξουσιαστική αρμοδιότητα» που διαθέτουν αναφορικά με τη γνώση, λόγω της κοινωνικά αναγνωρισμένης γνωσιοκεντρικής τους φύσης, καθώς και η βούλησή τους να εξασκήσουν την αρμοδιότητά τους αυτή, τους παρέχουν κυρίαρχο ρόλο στις κοινωνικές διαντιδράσεις που παράγουν και αναπαράγουν τις γνωσιακές κατασκευές στις οποίες βασίζεται η κοινωνική πραγματικότητα. Σύμφωνα με την ανωτέρω συλλογιστική, υποστηρίχθηκε στο άρθρο αυτό ότι οι επιστημονικές κοινότητες διαδραματίζουν αποφασιστικό ρόλο στο παιχνίδι της κατασκευής της παγκόσμιας πολιτικής.

Η παρούσα εργασία βέβαια με κανέναν τρόπο δεν εξαντλεί το θέμα του ρόλου και της λειτουργίας των επιστημονικών κοινοτήτων στην παγκόσμια πολιτική. Τόσο η μελέτη του ρόλου τους στο νοητικό όσο και στο πρακτικό επίπεδο θα μπορούσαν να αποτελούν ξεχωριστές εκτενείς μελέτες, όπως και η σχέση τους με την πολιτική εξουσία. Επίσης, δεδομένου του χωρικού περιορισμού δεν έγινε αναφορά στη κριτική που ασκείται στην έννοια και την ε-

φαρμογή του αναλυτικού πλαισίου των επιστημονικών κοινοτήτων.⁶³ Ωστόσο στην ανάλυσή μας προσπαθήσαμε να λάβουμε υπόψη μας και δημιουργικά να ενσωματώσουμε την κριτική αυτή.

Κλείνοντας, ας μας επιτραπεί μία παρατήρηση για τη σχέση γνώσης και ανθρώπινης προόδου. Αν και μια τοποθέτηση στο θέμα αυτό είναι μάλλον συνάρτηση του τρόπου με τον οποίο ορίζεται η ανθρώπινη πρόοδος, θεωρούμε ότι δεν υπάρχει μία τελεολογική, θετική σχέση ανάμεσα στα δύο. Διαφορετικές «γνώσεις» συγκρούονται για να επιβάλουν τις δικές τους αντιλήψεις περί του τί είναι ανθρώπινη πρόοδος και πώς θα επιτευχθεί. Κατ' αυτόν τον τρόπο δεν υπάρχει μια «αληθής γνώση», η οποία τελεολογικά να οδηγεί στην ανθρώπινη πρόοδο. Η προσέγγιση αυτή μπορεί να εμφανίζεται πολύ σχετικιστική ή/και πεσιμιστική. Σίγουρα δεν δημιουργεί μια «προφητεία» για έναν καλύτερο κόσμο, η οποία θα πραγματοποιηθεί από μια ελίτ, από τους *αρίστους* της πολιτείας του Πλάτωνος. Επιτρέπει και διαβλέπει ωστόσο τη δυνατότητα αλλαγής στην παγκόσμια πολιτική. Συνδέει επίσης την κατοχή γνώσης με την αλλαγή αυτή, ορίζοντας έτσι ότι όποιος κατέχει γνώση «κοινωνική» υπευθυνότητα για τη διαμόρφωση του μέλλοντος του πλανήτη μας. Απλά αφήνει την επιλογή της κατεύθυνσης της αλλαγής στον πιο ισχυρό... ή τον πιο αποφασισμένο...

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- ADLER, E., «Seizing the Middle Ground: Constructivism in World Politics», *European Journal of International Relations*, τόμ. 3 (3), 1997, σ. 319-359.
- ADLER, E., «The Emergence of Co-operation: National Epistemic Communities and International Evolution of the Idea of Nuclear Arms Control», *International Organisation*, τόμ. 46 (1), 1992, σ. 101-145.
- ADLER, E. - HAAS, P., «Conclusion: Epistemic Communities, World Order, and the Creation of a Reflective Research Program», *International Organisation*, τόμ. 46 (1), 1992, σ. 367-390.

63. Για μία τέτοια κριτική, βλ. J. Kurt Jacobsen, «Much Ado About Ideas: The Cognitive Factor in Economic Policy», *World Politics*, τόμ. 47, τχ. 2, 1995, σ. 300-305.

- BECK, U., «The Reinvention of Politics: Towards a Theory of Reflexive Modernisation», στο U. Beck - A. Giddens - S. Lash, *Reflexive Modernisation: Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order*, Polity Press, Cambridge 1995, σ. 1-59.
- BURGER, P. - LUCKMANN, T., *The Social Construction of Reality*, Anchor Books, Νέα Υόρκη 1967.
- CARR, E., *What is History?*, Penguin Books, Λονδίνο 1964.
- CHAPMAN, J., «The Feminist Perspective», στο D. March - G. Stoker (επιμ.), *Theory and Methods in Political Science*, Macmillan Press, Λονδίνο 1995, σ. 94-114.
- CHARON, J., *Symbolic Interactionism: An Introduction, an Interpretation, an Integration*, Prentice Hall, New Jersey 1998.
- COX, R., «Critical Political Economy», στο B. Hettne (επιμ.), *International Political Economy: Understanding Global Disorder*, Fernwood Publishing, Halifax 1995, σ. 31-45.
- COX, R., «Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory», στο R. Keohane (επιμ.), *Neorealism and its Critics*, Columbia University Press, Νέα Υόρκη 1987, σ. 204-254.
- DUNNE, T., «The Social Construction of International Society», *European Journal of International Relations*, τόμ. 1 (3), 1995, σ. 367-389.
- ETZIONI-HALEVY, E., *The Knowledge Elite and the Failure of Prophecy*, George Allen & Unwin, Λονδίνο 1985.
- FLECK, L., *Genesis and Development of a Scientific Fact*, The University of Chicago Press, Chicago 1979.
- FOUCAULT, M., *The Foucault Reader*, επιμ.: Paul Rabinow, Harmondsworth 1986.
- FOUCAULT, M., *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*, Penguin Books, Λονδίνο 1977.
- FOUCAULT, M., *The Order of Things*, Random House, Νέα Υόρκη 1970.
- GIDDENS, A., «Risk, Trust, Reflexivity», στο U. Beck - A. Giddens - S. Lash, *Reflexive Modernisation: Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order*, Polity Press, Cambridge, σ. 1-59, 1995.
- GIDDENS, A., *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*, Polity Press, Cambridge 1984.
- GIDDENS, A., *Central Problems in Social Theory*, University of California Press, Berkeley 1979.
- HAAS, P., «Introduction: Epistemic Communities and International Policy Coordination», *International Organisation*, τόμ. 46 (1), 1992, σ. 1-35.
- HAAS, P., «Banning Chlorofluorocarbons: Epistemic Community Efforts to Protect Stratospheric Ozone», *International Organisation*, τόμ. 46 (1), 1992, σ. 187-224.
- HOLZNER, B., *Reality Construction in Society*, Schenkman Publishing Company, Cambridge 1968.

- HOWARTH, D., «Discourse Theory», στο D. March - G. Stoker (επιμ.), *Theory and Methods in Political Science*, Macmillan, Λονδίνο 1995, σ. 115-133.
- JACOBSEN-KURT, J., «Much Ado About Ideas: The Cognitive Factor in Economic Policy», *World Politics*, τόμ. 47 (2), 1995, σ. 283-310.
- JONES, B., «The English School and the Construction of International Society», στο B. Roberson (επιμ.), *International Society and the Development of International Relation Theory*, Pinter, Λονδίνο 1998, σ. 231-245.
- ΛΙΝΤΖΕΡΗ, Π., «Η ατζέντα της διαφωνίας: Κριτικές προσεγγίσεις στη θεωρία των Διεθνών Σχέσεων», *Βήμα Διεθνών Σχέσεων*, τχ. 3, Ιανουάριος 1996, σ. 7-15.
- LUKES, S., *Power: A Radical View*, Macmillan Press, Λονδίνο 1974.
- MORGENTHAU, H., *Politics Among Nations: the Struggle for Power and Peace*, επιμ. Hans Joachim, McGraw-Hill, Νέα Υόρκη 1985.
- ΜΟΥΖΕΛΗΣ, Ν., *Back to Sociological Theory: the Construction of Social Orders*, Macmillan, Λονδίνο 1991. [Ν. Μουζέλης, *Επιστροφή στην κοινωνιολογική θεωρία: η έννοια της ιεραρχίας και το πέρασμα από τη μικροστη μακρο-κοινωνιολογία*, Θεμέλιο, Αθήνα 1997].
- ΠΑΓΟΥΛΑΤΟΣ, Γ., «Ιδέες, θεσμοί και συμφέροντα στη δημόσια πολιτική: Η περίπτωση της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Πολιτικής», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τχ. 13, Μάιος 1999, σ. 45-82.
- ROSENAU, J., *Turbulence in World Politics: A Theory of Change and Continuity*, Princeton University Press, New Jersey 1989.
- RUGGIE, J., *Constructing the World Polity: Essays on International Institutionalisation*, Routledge, Λονδίνο, 1998.
- RUGGIE, J., «Collective Goods and Future International Collaboration», στο *American Political Science Review*, τόμ. 66, Σεπτ. 1972.
- SEARLE, J., *The Construction of Social Reality*, Free Press, Νέα Υόρκη 1995.
- STONE, D., «Think Tanks: The Role of Non-State Policy Research Institutes in Policy Making», εργασία παρουσιασμένη στο Annual Convention, International Studies Association, Washington DC, Panel SA17, 20 Φεβρ. 1999.
- STONE, D., *Capturing the Political Imagination: Think Tanks and the Policy Process*, Frank Cass, Λονδίνο 1996.
- STRANGE, S., *The Retreat of the State: The Diffusion of Power in the World Economy*, Cambridge University Press, Cambridge 1996.
- TONNIES, F., *Community and Society*, Harper Torchbook, Νέα Υόρκη 1963.
- WENDT, A., «Constructing International Politics», *International Security*, τόμ. 20 (1), 1995, σ. 71-81.
- WENDT, A., «Anarchy is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics», *International Organisation*, τόμ. 46 (2), 1992, σ. 391-426.
- WENDT, A., «The Agent-Structure Problem in International Relation Theory», *International Organisation*, τόμ. 41 (3), 1987, σ. 335-370.
- YEE, A., «The Causal Effects of Ideas on Policies», *International Organisation*, τόμ. 50 (1), 1996, σ. 69-108.